म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे.
विषय

BVBK-0400118

ना. वा.
जो. क्र. ११८

११८
किशोर ९६

कथा खजिना
पेटी ५ वी

११८
किशोर
९६

साहसी सफर

लेखिका
सुनंदा शास्त्री

BVBK-0400118

उत्कर्ष प्रकाशन : पुणे ३०

प्रकाशिका :
सौ. निर्मला नारायण अरगडे
सौ. मालिनी माधव कुलकर्णी
अरगडे कुलकर्णी प्रकाशन
१६/२२४ लोकमान्यनगर, पुणे ४११०३०

© सर्व हक्क प्रकाशिकेच्या स्वाधीन

चित्रकार : र. स. कंटक

प्रथमावृती : ऑगस्ट १९७८

मूल्य तीन रुपये पन्नास पैसे

प्रकाशन क्रमांक: २२६

मुद्रक
श्री. प्रभाकर सरदेसाई एम्. एससी.
अक्षर मुद्रणालय,
६० बऱ्हाणपुर, वलवण, लोणावळा ४१०४०१

प्राप्तीस्थान:

अरगडे आणि मंडळी
अप्पा बळवंत चौक,
पुणे ४११०३०

श्री. माधव कुलकर्णी
बद्रिकाश्रम, १ली खेतवाडी,
अलंकार सिनेमाजवळ मुंबई—४

कथा खजिना

अरगडे कुलकर्णी हे नाव आता मोठ्यांपेक्षाही तुम्हा मुलांच्या जास्त परिचयाचं झालं आहे. खरं ना!

कारण ही संस्था फक्त मुलांसाठीच पुस्तकं प्रकाशित करते आणि तुम्हाला हसत खेळत अनेक गोष्टींचं ज्ञान देते. मनोरंजनाबरोबरच चांगले संस्कारही करते. या संस्थेनं आजवर किती पुस्तकं प्रसिद्ध केली आहेत म्हणून सांगू! त्यात रामायण आहे, तसंच शिवशाहीचं दर्शनही आहे. विनोदमाला आहे तशीच विज्ञानमालाही आहे. शिवाय आनंदमाला, नाट्यरंजनमाला, संतांचा मेळा, संस्कारकथा—कित्ती कित्तीतरी पुस्तकं. पण तुम्हा मुलांची वाचनाची भूक तरी अशी जबरदस्त की सगळ्या मालेतील सगळी पुस्तकं वाचून पुन्हा आपले गोष्टी ऐकायला तयारच !

आज अरगडे कुलकर्णी यांनं पुन्हा एक गोष्टींचा खजिना शोधला आहे. त्यातून दहा पेट्या निवडून तुमच्यासमोर ठेवल्या आहेत.

साहसी सफर– ही पेटी सापडली आहे चक्क पर्वती जवळच्या गुहेत आणि ती शोधून आणली आहे सुनंदा शास्त्री यांनी. अवि, दिलीप, सेलीम, किशोरी यांनी केलेले साहस वाचून तुमचेही पाय चुळबुळायला लागतील ती गुहा, त्यातलं भुयार, खळखळत पाणी, चोर दरवाजा अधिर झालात ना वाचायला? उघडा तर पेटी आणि करा सुरवात.

आशा भाजेकर

साहसी सफर

अविनाशने मागे वळून पाहिले. तो निर्मनुष्य उन्हाने तापलेला रस्ता एखाद्या सुस्त अजगरासारखा दिसत. होता. तो अगदी वैतागून गेला होता. या वर्षी उन्हाळ्याच्या सुट्टीत काय करावे याचा विचार करीत होता. कारण सुट्टीत गोव्याला मामाकडे जायचे घरी घाटत होते. पण ती मामा मामीच टपकल्यामुळे कुठे जाणेच शक्य नव्हते. त्याच्या मित्र मंडळीवरही अशाच प्रकारच्या आपत्तींची भर पडल्यामुळे सगळे पुण्यातच होते. त्याने परत मागे वळून पाहिले. त्याला एकदम बरे वाटले. त्याचा सवंगडी दिलीप आणि त्याची बहिण किशोरी येत होती. त्याला वाटले कदाचित. वेळ जात नसावा म्हणून ही पण कुठेतरी निघाली असावीत. इतक्यात त्याला किशोरीने हाक मारली; 'ए अव्या थांब.' मित्राच्या धाकटच्या बिट्टचा बहिणीने आपल्याला रस्त्यात 'अव्या'

म्हणून हाक मारावी हे त्याला रुचले नाही. वेडवाकडे तोंड करीत तो म्हणाला. "थाबलोच आहे की."

रस्त्यांने चालता चालता दिलीपने विचारले. "काय रे अवि नेहमी प्रमाणे गावाला नाही गेलास?" त्यावर अविने मामाच्या आगमनाची हकीकत सांगितली. "ते ही बाकी खरच रे. आमच्या सारखीच गत तुझी." किशोरी उद्गारली." आमच्या घरी पण दादाच्या लग्नाचे घाटते आहे ना. मग सगळा गोतावळा आहेच."

"बरे पण अविनाश तू निघालास कुठे?" दिलीपने विचारले. "मी वेळ घालविण्यासाठी तुझ्याकडेच निघालो होतो. पण तुम्ही कोठे चालला आहात?" अवि.

"आम्ही आताच मावशी कडून घरी निघालो आहोत, किशोरी मध्येच बोलली. इतक्यात पाठीमागून हाक ऐकू आली "ए दिलू, अग्गा थांबा जरा." पाठोपाठ ती हाका मारणारी व्यक्ती तेथे येऊन पोचली. 'अय्या, सेलीम बरोबर रोशन पण; तुम्ही पण आमच्या कडेच निघाला आहात?" किशोरीला या इस्लामी बंधु भगिनीच्या भेटीने खरोखरच आनंद झाला होता. तिने मैत्रिणीचा हात पकडला. व ते चालू लागले.

१०।१५ मिनिटांनी हे सगळे लोक दिलीपच्या घरी पोचले.

दाराशी पोचतात तोच दिलीपची आई कशालाशी

बाहेर आली. आधीच घरी लग्नघाई आणि त्यात दिलीप किशोरीने गोळा केलेला गोतावळा. आई जरा चिडक्या त्रासिक स्वरात म्हणाली."

"दिलू माडीवरच खेळत बसा हं! खाली त्रास द्यायला अजिबात यायचे नाही." एवढे बोलून दिलूची आई आत गेली. किंचित हिरमुष्टी स्वरात दिलीप म्हणाला "आपण वर पत्ते खेळू या." सगळी किशोर मंडळी मुका-ट्यानें वरती रवाना झाली.

नॉट अॅट होमचा डाव अगदी रंगात आला होता. इतक्यात हातातले पत्ते खाली टाकून अविने विचारले." उद्या पर्वतीवर येणार काय?" "पर्वतीला?" सर्वांनी एका सुरात विचारले.

"अव्या तुझे कैसा झटका आया एकदम?" सेलीमने खिचडी भाषेत विचारले.

"थांबा सांगतो." अवि गलका शांत करीत म्हणाला "उद्या आपली दुपार अशीच माशा मारीत जाणार आहे. त्या ऐवजी दुपार आणि सायंकाळ मिळून आपण पर्वती-वर जाऊया."

"अगदी बरोबर." रोशन मान हलवीत म्हणाली. "तिथे म्हणे शनवारवाड्याच्या विहिरीत उघडणारे एक भुयार आहे ना? आपण तयार आहोत."

"हो हो मी सांगतो." रहस्यकथा भूतकथांना उदार

आश्रय देणारा दिलीप म्हणाला. "भुयार नव्हे खोल अशा गुहा आहेत. आत तर विचारू नका, नैसर्गिक कोरीव काम तर भयंकर छान, आणि..." त्याची साखळी मधेच तोडत सेलीम म्हणाला. "आणि अशा गुहातच म्हणे पूर्वीचे चांचे, दरोडेखोर, सोने, हस्तिदंत, हिरेमाणके दडवून ठेवीत. शिवाय पुणे पेशवेकालीन राजधानीचे शहर होते तेव्हा पर्वतीसारख्या डोंगरात खात्रीने कितीतरी संपत्ती पुरून ठेवली असणार."

"छे! छे! असे मुळीच नाही" अविने कडवा विरोध दर्शविला. पर्वती पेशव्यांचे देवस्थान म्हणजे तिथे सतत रहदारी असणार आणि तिथे भयार आहे ही गोष्ट जगप्रसिद्ध आहे आणि त्यावेळी लोक त्या भुयाराचा राजरोस उपयोग करीत मग तिथे संपत्ती कोण ठेवणार आणि ज्या अर्थी पर्वतीवर भुयार किंवा गुहा नैसर्गिक असू शकतात तर पर्वतीच्या शेजारच्या टेकड्यांवर पण असण्याची शक्यता आहे नाही का?" अविने विजयी मुद्रेने सर्वांवर नजर फिरवली.

सावकाश दिलीप म्हणाला." मग आपण शेजारच्या टेकड्यांवर फिरु या म्हणजे भुयार शोधण्याचे काम आणि फिरणे एकदमच होईल."

त्यावर हात नाचवीत किशोरी म्हणाली "तोंड बघा राजश्रीचे संशोधन करणे म्हणजे काय दगडगोटे गोळा

करायचे अस वाटलं तुला दादा? संशोधनाला कित्ती साहित्य लागते?"

एकदम दिलीप चिडला 'तायडे चूप. मी काही बेअक्कल नाही. मध्ये बोललीस तर बघ. सांगून ठेवतो"

किशोर त्यावर काही बोलणार तोच अवि मध्ये पडून म्हणाला. "निष्कारण भांडू नका, संशोधन म्हटले की त्याचे साहित्य आलेच, किशोरी म्हणते ते बरोबर आहे. सुचवा काय घ्यायचे बरोबर ते." असे म्हणून समोरच्या टेबलावर असलेली दिलीपची वही पेन घेऊन ऐटीत लिहायला बसला. "मी सांगते" ओढणीची गाठ उकलीत रोशन म्हणाली "आपल्याला तशी गुहा किंवा भुयार सापडेल तर प्रकाशासाठी टॉर्च लागतील."

"मी माझा एस्ट्रेला आणीन" सेलीम म्हणाला.

"मी पण माझा 'एव्हरेडी' आणिन" हमभी कुछ कम नही अशा स्वरात दिलीप म्हणाला.

'शिवाय' किशोरीने बोलायला सुरवात केली "उतरते सरळ भुयार असले तर दोर आणि मोठा लोखंडी खिळा पण हवा."

"त्याची जबाबदारी माझ्यावर" अवि आपल्या जबाबदारीची जाणीव ठेवून म्हणाला

"वॉटर बॅग आणि टिफन बॉक्स पण प्रत्येकाजवळ असावी नाही का? शिवाय मेणबत्या पण हव्यात."

सेलीमन भराभरा यादी म्हटली.

'मेणबत्त्या? त्या कशाला? दिलीप.

"मेणबत्त्या हव्यातच कारण टॉर्च जरी वाट दाखविण्यासाठी उपयोगी असेल तरी परत येताना वाट सापडण्यासाठी मेणबत्त्या जळत ठेवाव्या लागतील. इति सेलीम ठीक मग आपण दुपारी तीन वाजता निघूया. दिलीपच्या घरीच म्हणजे इथेच सर्वांनी आपल्या सामानानिशी यावे. व तेथून पर्वतीला जावयाचे" अविने तो विषय समाप्त केला.

परत पत्त्यांचा डाव सुरू झाला. पण पत्ते खेळण्यात कुणाचेच लक्ष नव्हते. उद्या नक्की एखादे भुयार सापडणार. असा प्रत्येकाला मनातून आत्मविश्वास वाटत होता. या मोहिमेच्या कल्पनेचा जनक अविनाश तर पुष्कळ पुढचे दिवास्वप्न रंगवीत होता.

तो विचार करीत होता. त्या गुहेतून (अशीच एक कपोल कल्पित गुहा बरका!) चालताना आपल्या पायाला एखादी गुप्त कळ लागेल. ती आपल्या पायाने दाबली गेली की एखादा जमिनीतला गुप्त खण दिसेल तिथे खूप वर्षापूर्वीचा जुना पिवळा पडलेला कागद असेल. तो कागद हलक्या हातांनी पाहू. त्यावर गुप्तधनाच्या जागेचा नकाशा असेल. त्या नकाशाच्या आधाराने आपण पुढे जाऊ. ती जागा शोधून काढून त्यातील धन व गुप्त

राजकीय कागद पत्रे आपल्याला मिळतील. मग आपण शोधून काढलेल्या महत्वाच्या गोष्टीबद्दल सारेजण शाबा-सकी देतील. ते कागदपत्र आपण इतिहास संशोधन खात्याकडे देऊ, मग वर्तमानपत्रात आपला फोटो झळकेल. आणि त्याखाली मजकूर असेल. "अविनाश देसाई या १४ वर्षाच्या कुमाराचें धाडस! पेशवाईतील राजकीय रहस्यांचे हस्तलीखित कागद पत्रांचा शोध. इतिहास संशोधन खात्यास बहुमोल मदत केल्याबद्दल अभिनंदन."

इतक्यात अविची विचार मालीका तुटली. रोशन त्याला हलवून म्हणत होती! तुला उद्याच्या ट्रीपने भयंकर पछाडलेंले दिसतयं. शुद्धीवर ये आणि मला किल्वर पंजी दे."

"no, not at home. मी खेळत नाही. मी चाललो घरी. पण उद्याचे विसरू नका."

"कारे भांडलात का? दिलीप हें फ़गळाच आणि चहा दे त्यांना" दिलीपची आई आत येत म्हणाली. इत-क्यात दिलीपने स्पष्टीकरण केले." छे आई, आम्ही भांडत नव्हतो उद्या डबे घेऊन पर्वतीला जायचे ठरवले आहे. जाऊ कां" "तुम्ही सगळे जाणार ना रे?" दिलूच्या आईने विचारले.

"हो, हो, सगळे म्हणजे सगळेच." घाई घाईने अविने

उत्तर दिले.

"उतावळा नवरा आहेस "दिलूच्या आई हसून म्हणाली, आणि खाली. निघून गेली. अवि अगदी खजिल झाला होता. रोशन, दिलीप, सेलीम किशोरी यांचा हास्य विनोद, बडबड करीत चहाफराळ चालला होता. पण अविनाश मात्र गप्पच होता. मधेच रोशन म्हणाली सुद्धा. "असे वेड्या सारखे काय झाले आहे आवला?" त्यावर सेलीमने "जाऊदे उद्याच्या फिकीरीत असेल. विचार नको करूस." म्हणून उडवून लावले. पण अविला याची क्षिती नव्हती.

त्याचे खाणे संपल्यावर अविने विचारले. "जाऊ कारे मी दिलू? उद्याचे मात्र विसरू नका हं!"

"कळले, आमचा कटाळा आला आहे वाटते?" सेलीमने विचारले.

"नाही रे बाबा, तसे काही नाही. आई वाट पहात असेल." त्याने गंभीरपणे उत्तर दिले.

"उद्या अवश्य ये बर का" दिलीप ओरडून म्हणाला

"बरं ऽऽ मी जातो." अवि जिना उतरू लागला आणि बाकीचे चार लोक जोरात हसू लागले.

दुसऱ्या दिवशी ३॥ वाजता दिलीपच्या घरी सगळे सुसज्ज होते, प्रत्येकजण नेमलेल्या साहित्यानिशी हजर होता. आपण नक्की काहीतरी शोधणार अशी प्रत्येकाची

खात्री होती आणि तोच भाव त्यांच्या चेहऱ्यावरून ओसंडून जात होता.

"च ऽ चला लवकर, ३॥ झालेत." अवि चिरडीला येऊन म्हणाला. इतक्यात किशोरी खांद्यावरची वॉटर-बॉटल व हातातील पिशवी सावरीत खाली आली आणि येतायेताच म्हणाली, "अवि ओरडू नकोस बाबा, दिलू येतो आहे खाली." इतक्यात दिलू आलाच. हातात त्याने त्याच्या दादाचे घड्याळ घातले होते. इतक्यात रोशन म्हणाली, "बापरे गुहेतल्या अंधारात उपयोगच काय?"

"सापडली आहे वाटते तुला एखादी गुहा? लागली शहाणपणा शिकवायला." दिलीप तितक्याच तत्परतेने म्हणाला.

"इथूनच भांडायला सुरवात छान! किशोरीने अक्षरशः कपाळावर हात मारून घेतला आणि ती चालू लागली.

बस मधून जाताना सगळ्यांची तोंडे गप्प होती. प्रत्येक जण बहुधा दिवास्वप्नात गर्क असावा, अविनाश मात्र काहीतरी असंबद्ध बडबड करीत होता पण त्यात कोणी विशेष भाग घेत नव्हते अखेर उतरायचा स्टॉप आला. कंडक्टर ओरडला 'पर्वती पायथा' त्या बरोबर दिवास्वप्नात रंगलेली ही मंडळी जागी झाली आणि

बसमधून खाली उतरली.

ठरल्याप्रमाणे ही मंडळी पर्वतीच्या मागच्या बाजूस येऊन थडकली तेथून चढून जाऊन दुसऱ्या टेकडीवर जावे असे ठरले पण त्या बाजूची चढण हवी तितकी सोपी नव्हती. झुडपे पण नव्हती सगळा सपाट घसरगुंडी सारखा उतार मध्येच टकलावर दिसणाऱ्या टेंगळाप्रमाणे चौकोनीसर खडक दिसत होता. अर्थात बरोबरच्या थोड्या का होईना पण सामानानिशी चढणे अवघड जाणार होते.

"आपण असेच पायथ्याने पुढे जाऊ सोपी वाट चढूया" सेलोमने उपाय सुचवला.

"तसे नको वेळ जाईल त्यात रोशनने नापसंती दर्शविली.

"मी सांगू?" इतक्या वेळाने किशोरीने तोंड उघडले. बोलण्यात वेळ घालवण्यापेक्षा कोणी तरी एकाने पुढे जाऊन वाट शोधावी नतर बाकीच्यांनी जावे.

"वारे आयडीया! मी जातों झपाझप पुढे. दिलू माझी बॅग धर. अवि दिलीपच्या हातात छोटी एअर बॅग देऊन चालू लागला. सगळे त्याच्याकडे पहातच राहिले.

"चला त्या खडकावर उभे राहू रोशनने शांतता भंग केला."

आठ दहा पावले पुढे असलेल्या त्या खडकावर उभे

राहून ते चौघे अविनाशकडे लक्षपूर्वक पहात होते तो अडखळत खडकांचा आधार घेत सोपी वाट शोधण्याचा प्रयत्न करीत होता. पायात चपला असल्याने बुटाइतका त्रास होत नव्हता प्रसंगी चपला हातात पण घेता येत होत्या चालता चालता तो मध्येच थांबला. थोडेसे आजू-बाजूचे निरिक्षण करून त्याने काहीतरी मनाशी ठरवले असावे हे चौघेजण सुद्धा त्याच्याकडे बारकाईने पहात होते,अविने हातरूमाल काढून फडकावला आणि ओरडून म्हणाला "या खालच्या बाजूने या आणि वर चढायला सुरूवात करा."

मग तिथे चौघेजण पोचेपर्यंत अवि तेथेच खाली बसून घाम पुसून दम खाऊ लागला. तोच त्याने निर्देशित केलेल्या वाटेने दिलीप, किशोरी, रोशन आणि सलीम येऊन पोचली.

"उठा राजश्री इथून पुढे कोणची वाट? किशोरीने त्याला विचारले. त्यावर अविनाश आश्वासनात्मक स्वरात म्हणाला, 'त्याची काळजी तुला नको माझ्या मागून या सगळे."

चालताना अविनाश सांगत होता. इथून असे गेले कि आपण डायरेक्ट दुसऱ्या टेकडीच्या माथ्यावर पोचू. अगदी सोपा रस्ता शोधून काढला आहे मी. मध्येच रोशनने विचारले "तू हा रस्ता शोधून काढलास पण

खरेच आपल्याला एखादीं गुहा मिळेल ना?"

आपल्याला अशी एखादी गुहा नक्की मिळणार अशी प्रत्येकाची खात्रीच होती. पण रोशनचा हा प्रश्न ऐकून सगळ्यांचा किंचित हिरमोड झाला. तरी अवि उसनें चंद्रबळ आणून म्हणाला" मिळेलस खात्रीनें वाटतय मला आणि तो झपाझप पुढे चालू लागला. त्याच्या पाठोपाठ दिलीप, सेलीम व किशोरी पण घाईने चालू लागली. दुसऱ्या टेकडीचा माथा फक्त २०-२५ फुटावर राहिला होता. रोशन एकटी विचार करीत हळूहळू मागून चालत येत होती.

गप्पांच्या भरात आणि चालण्याच्या नादात रोशनचे हळूहळू चालणे कुणाच्या विशेष लक्षात आले नाही. इतक्यात रोशन 'आईऽग' म्हणून जोरात ओरडली. तिला तिथल्या एका काळ्या दगडाची ठेच लागली होती. तिने रागाने त्या दगडाला लाथ मारली. त्याचक्षणी पुढें गेलेली चौकडी माघारी आली होती. त्या दोन क्षणात तेथला देखावा पालटला, त्या पंचकडीच्या मनातही नसणारी गोष्ट अकल्पित घडली होती.

ती पंचकडी आश्चर्याने थक्क झाली. कारण ज्या दगडावर रोशनने लाथ मारली होती तो दगड एकदम गोल फिरून तेथे एक जाडा माणूस व्यवस्थित उतरले इतके मोठे भगदाड पडले होते. हा त्यांच्या कार्याचा

शुभारंभच होता.

दोन मिनिटे सगळी जण स्तब्ध होती, अखेर अविनाशने आत डोकावून पाहिले. आणि ओरडला, "बक अप्! आत पायऱ्यासुद्धा आहेत." बाकीच्यांनी पण आत पाहिले. खरोखरच आठदहा पायऱ्या दिसत होत्या, पुढील पायऱ्या दिसत नव्हत्या, परंतु त्या अशाव्यात असे अंधुक आकारावरून वाटत होते.

सगळ्यांचा आत उतरावे किंवा नाही या बद्दल एक विचार होत नव्हता. रोशन हळूच म्हणाली, "आधी

टॉर्चचा झोत टाकून पाहूया. काही धोका असला तर सगळ्यांनी मिळून आत उतरू या." तिच्या बोलण्यावर नाक मुरडून सेलीम म्हणाला, "हा शुद्ध मूर्खपणा होईल. निर्जन गुहेत दगडांखेरीज काहीच असणार नाही. अचानकपणे आपल्याला सापडली आहे तर का भिता तुम्ही? मी आणि अवि प्रथम उतरतो." त्याच्या बोलण्यावर कोणीच काही बोलले नाही. उत्सुकते बरोबर भीतीपण वाटत होतीच बॅगमधून टॉर्च काढून शांततेचा भंग करीत अविनाश म्हणाला, 'मी उतरतो पहिल्यांदा" टॉर्च खिशात टाकून त्या वर्तुळाकार विवराच्या दोन्ही कडा घट्ट धरून लोंबकळत आत उतरला. पहिल्या पायरीवर उभा राहून सगळीकडे टॉर्चचा प्रकाश टाकून पाहिला. प्रत्येक ठिकाणी काळे कुळकुळीत कातळ दिसत होते. मग तो ओरडला," सेलीम, तू पण उतर. मी खाली जातो," सेलीम त्याचे अनुकरण करून खाली उतरला, त्याच्या पाठोपाठ किशोरी, दिलीप, रोशन पण उतरले.

अविनाश आणि सेलीमने टॉर्चचे झोत खालच्या बाजूला वळवले होते. पुढे अजून २५–३० पायऱ्या दिसत होत्या. बाकीच्या तिघांनी मेणबत्त्या हातात पेटवून घेतल्या. त्या प्रकाशात सबंध त्या भुयारातील भाग काळा रंग दिल्या प्रमाणे दिसत होता.

उतरताना रोशनचे डाव्या बाजूच्या भिंतीकडे लक्ष

गेले. (फक्त डाव्याभागाच्या कडेला दगडात खोदलेल्या पायऱ्या होत्या ही एक त्या दालनाची भिंतीची बाजू होती.) पायऱ्यांपासून २–३ फूट अंतरावर भिंतीत एक माणूस ऐसपैस बसू शकेल एवढा मोठा एक कोनाडा होता. त्याच्या प्रमाणबद्ध आकारावरून तो भिंतीत मुद्दाम खोदला असावा. तो पाहून तिने सेलीमला हाक मारली. "भय्या, हा बघ केवढा मोठा कोनाडा आहे?" सगळ्यांनीच मागे वळून पाहिले. आणि तो कोनाडा पाहून साऱ्यांनाच आश्चर्य वाटले. पण त्या कोनाड्याचे प्रयोजन कोणाऱ्याच लक्षात येईना. दिलीपने शांतताभंग केला," आधी आपण खाली जाऊया. तिथे सामान ठेवून मग पाहू काय आहे ते!"

"ठीक आहे." अविने त्याच्या बेताला संमती दिली.

२५।३० पायाऱ्या उतरल्यावर ती एका प्रशस्त दालनात येऊन पोचली. हातातील सामान खाली ठेवल्यावर सेणबत्त्या पण तिथेच ठेवल्या. सगळीजण त्या प्रकाशात फिरत त्या दालनाचे निरीक्षण करीत होती. अविनाशने सहजच उजव्या बाजूला टॉर्चचा झोत फेकला. आणि तो स्तंभितच झाला. झोत तिथेच स्थिरावला होता. त्यामुळे इतर चौघांनीहि तिकडे पाहिले त्यांनाही जरा आश्चर्यच वाटले.

तिथे त्या कोपऱ्यात एक नक्षीदार *कडी नसलेले लाकडी दार होते. दालनात सगळीकडेच धूळ होती

आणि हे दार ही त्याला अपवाद नव्हते. अ... . तू चट्कन आपल्या बॅगमधुन सुळ्ळयांचे बंडल काढले. आणि हलकेच दारावरची धूळ झाडून काढली. त्या दारावरच्या नक्षीच्या मोठ्या चार कमळांपैकी एक वरचे कमळ जरा वर उचलल्यासारखे दिसत होते. त्याच्याकडे अविचे फारसे लक्ष गेले नाही. तरी ढ़कलण्यासाठी अविने त्या कमळावरच हात ठेवला व दार ढकलण्याचा प्रयत्न केला आणि एकदम जोरात खट्ट असा आवाज झाला. त्याबरोबर सगळेजण दचकले.

पण आजूबाजूला कसलीच हालचाल दिसली नाही. इतक्यात अवि म्हणाला" आपण आलो तो दरवाजा बंद झाला असला पाहिजे. लगेच सेलीम धावत जिन्यापाशी गेला खरोखरच तो दरवाजा बंद झाला होता. तो तिथूनच किंचित काळजीच्या स्वरात म्हणाला "खरेच बंद झाला आहे." ते ऐकून रोशन रडक्या आवाजात म्हणाली "आता आपण कसेच जातो वर! दार उघडायची कळ तर बाहेरच आहे" तिला पुढे बोलू न देता अविनाश उसन्या धैर्याने म्हणाला "कदाचित दार उघडण्याची दुसरी पण युक्ती असेल आणि ती पण आपल्याला सापडेल" त्याने वळून ते दार जोरात ढ़कलले. आतपण कडीकोयंडा नसल्याने व जुनाट झाल्याने ते तर कऽर्र असा तीक्ष्ण आवाज करीत आतल्या बाजूला उघडले गेले.

... ११८ ...
किशोर ... ९८

आत सर्वत्र धूळ होती. आणि आश्चर्याची गोष्ट ही कि त्या खोलीचा बऱ्याच वर्षापूर्वी कोणीतरी सतत उपयोग केला असावा अशा खुणा स्पष्ट होत्या. एका कोपऱ्यात २००-३०० वर्षापूर्वी प्रचारात असलेल्या शामदानासारखा बराच नक्षीकाम केलेला धातूचा दिवा होता आणि गरजे पुरती तात्पुरत्या उपयोगासाठी घाईने तयार केलेली लाकडाची दोन ओबड धोबड आसने होती. बसकी आणि रुंद. खोलीत प्रवेश केल्यावर डाव्या बाजूच्या भिंतीत ६-७ फूट उंचीचे एक भितीतले कपाट होते. ते पाहून तर सगळेच चाट पडले. इतक्यात अविने शामदान हातात घेऊन पाहिले. त्याची वात कापसाची वळून केलेली होती. आणि ते शामदान अनेक वर्षे त्याच स्थितीत राहिल्यामुळे वात पिवळी पडली होती. त्याने वातीचा भाग उचलून तेलाची टाकी पाहिली त्याला एकदम चरबीचा घाण वास आला.

'अं! म्हणजे यात तेलही आहेतर?' अविनाश उद्गारला सगळ्यांनी त्याच्याकडे माना वळवून पाहिले.

"कसले तेल म्हणतोयस तू?" किशोरीने विचारले.

"नाही, या शामदानात चरबीच्या शुद्ध तेलांचा उपयोग केला असावा हे बघ." अविने तो दिवा किशोरी समोर धरला. अर्थात सगळ्यांनीच त्या दिव्याकडे पाहिले.

आणि हे दार ही त्याला अपवाद नव्हते. अविनाशने चट्कन आपल्या बॅगमधून सुरळ्यांचे बंडल काढले. आणि हलकेच दारावरची धूळ झाडून काढली. त्या दारावरच्या नक्षीच्या मोठ्या चार कमळांपैकी एक वरचे कमळ जरा वर उचलल्यासारखे दिसत होते. त्याच्याकडे अविचे फारसे लक्ष गेले नाही. तरी ढकलण्या-साठी अविने त्या कमळावरच हात ठेवला व दार ढकलण्याचा प्रयत्न केला आणि एकदम जोरात खट्ट असा आवाज झाला. त्याबरोबर सगळेजण दचकले. पण आजूबाजूला कसलीच हालचाल दिसली नाही. इतक्यात अवि म्हणाला" आपण आलो तो दरवाजा बंद झाला असला पाहिजे. लगेच सेलीम धावत जिन्या-पाशी गेला खरोखरच तो दरवाजा बंद झाला होता. तो तिथूनच किंचित काळजीच्या स्वरात म्हणाला "खरेच बंद झाला आहे." ते ऐकून रोशन रडक्या आवाजात म्हणाली "आता आपण कसेच जातो वर! दार उघडायची कळ तर बाहेरच आहे" तिला पुढे बोलू न देता अविनाश उसन्या धैर्याने म्हणाला "कदाचित दार उघडण्याची दुसरी पण युक्ती असेल आणि ती पण आपल्याला सापडेल" त्याने वळून ते दार जोरात ढकलले. आतपण कडीकोयंडा नसल्याने व जुनाट झाल्याने ते तर कऽर्र असा तीक्ष्ण आवाज करीत आतल्या बाजूला उघडले गेले.

११८
किशोर .९८

आत सर्वत्र धूळ होती. आणि आश्चर्याची गोष्ट ही कि त्या खोलीचा बऱ्याच वर्षापूर्वी कोणीतरी सतत उपयोग केला असावा अशा खुणा स्पष्ट होत्या. एका कोपऱ्यात २००-३०० वर्षापूर्वी प्रचारात असलेल्या शामदानासारखा बराच नक्षीकाम केलेला धातूचा दिवा होता आणि गरजे पुरती तात्पुरत्या उपयोगा-साठी घाईने तयार केलेली लाकडाची दोन ओबड धोबड आसने होती बसकी आणि रुंद. खोलीत प्रवेश केल्यावर डाव्या बाजूच्या भिंतीत ६-७ फूट उंचीचे एक भिंतीतले कपाट होते. ते पाहून तर सगळेच चाट पडले. इतक्यात अविने शामदान हातात घेऊन पाहिले. त्याची वात कापसाची वळून केलेली होती. आणि ते शामदान अनेक वर्षे त्याच स्थितीत राहिल्यामुळे वात पिवळी पडली होती. त्याने वातीचा भाग उचलून तेलाची टाकी पाहिली त्याला एकदम चरबीचा घाण वास आला.

'अं! म्हणजे यात तेलही आहेतर?' अविनाश उद्गारला सगळ्यांनी त्याच्याकडे माना वळवून पाहिले.

"कसले तेल म्हणतोयस तू?" किशोरीने विचारले.

"नाही, या शामदानात चरबीच्या शुद्ध तेलांचा उपयोग केला असावा हे बघ." अविने तो दिवा किशोरी समोर धरला. अर्थात सगळ्यांनीच त्या दिव्याकडे पाहिले.

"मला वाटते." विचारी मुद्रेने सेलीम म्हणाला, या इथे बऱ्याच वर्षांपूर्वी कुणाची तरी वर्दळ असावी.

'वर्दळ असणार हे उघडच आहे पण ती कमीत कमी शंभर वर्षापूर्वी चेहऱ्यावरचा गंभीरपणा कायम ठेवीत दिलीप म्हणाला "त्या शिवाय का इथे येवढ सामान आहे? पण त्या 'क्ष' ने चरबीच्या तेलाचा का उपयोग करावा? जरा रहस्यमयच आहे बुवा! मला वाटते आपले डोके काही हे रहस्य शोधून काढू शकणार नाही."

"अरे भाई" लहान मुलाला समजावावे तसा स्वर काढीत सेलीम म्हणाला. 'तुझे डोके चालत नसले तर पिशवीत ठेव तू तर चालशील ना?" त्याच्या या स्वराने दिलीपला राग न येता एकदम जोरात हसू आले. हसण्याच्या भरात तो झट्कन त्या लाकडी आसनावर बसला. पण त्याला तेथून लागलीच उठावे लागले. कारण त्या आसनावर भयंकर धूळ होती आणि तो बसल्यावर ती फस्कन् वर उडाली. ते पाहून त्याला परत हसू आवरेनासा झाले. तिघे पण हसू लागले. अविनाश मात्र एखाद्या तत्वज्ञासारखा लांबट चेहरा करून त्या कोपऱ्यातल्या शामदानाकडे एकटक पहात होता.

त्याच्याकडे पाहताच व राहवून दिलीप म्हणाला "अहो सॉक्रेटीस, यावर काय आता प्रबंध लिहिणार

का?" आणि तो पण लांबट चेहरा करून अविनाश सारखी पोझ घेऊन उभा राहिला. अविला मात्र त्याचा तो थिल्लरपणा आवडला नाही. तो एकदम म्हणाला. "काळचा गुहेत येऊन, तुमची मने देखिल संशोधनाविषयी काळी झालेली दिसतात," त्याचे बोलणे ऐकून त्याची चीड लक्षात न घेता एकदम रोशन म्हणाली, ' बरोबर अगदी समर्पक नाव आहे या भुयाराला. "काळी गुहा. सगळी काळीच आहे आतून" तिच्या बोलण्यानें विस्मित होऊन सगळे अविकडे पाहू लागले. अविचे लक्ष आता मागे उल्लेखिलेल्या भिंतीतल्या उंच कपाटाने वेधून घेतले होते. ते काळचा भिंतीतले दार टॉर्च आणि मेणबत्त्यांच्या प्रकाशात जास्त उजळून निघाले होते.

अविनाशच्या सुपिक डोक्याबद्दल सगळ्यांना खूप मजा वाटत होती. त्याचे लक्ष कपाटाकडे होते. त्यामुळे बाकीच्यांचेही लक्ष वेधले गेले

"काय पाहतोस रे तिकडे?" किशोरीने विचारले.

"छे, छे. काही नाही, कपाटाकडे पहात होतो." अवि ओशाळला परत किशोरी किंचित कंटाळलेल्या आवाजात म्हणाली,

"आपल्याला अजून काहीच सापडत नाही. जाऊ या का वरती?" त्यावर कोणीच काही बोलले नाही.

अवि अजून गप्पच होता. त्याने पुढे होऊन त्या कपाटाचे

जोराने दार मात्र उघडले. आश्चर्य हे की ते दार उघड-ल्यावर खऽट्ट असा जोराचा आवाज झाला त्यामुळे सगळ्यांचे कपाटावरचे लक्ष उडून इतरत्र पाहू लागले. इतक्यात अवि म्हणाला. "वरचे दार उघडले असेल." ते ऐकताच रोशन सेलीमने पहिल्या दालनात धाव घेतली. पळत जाऊन दोघे त्या दगडी पायऱ्यांखाली उभे राहिले. वर दिसणारा आकाशाचा तुकडा पाहून रोशनला एकदम हायसे वाटले. तिथूनच आनंदाने ओरडून ती म्हणाली, "अव्या, खरे आहे रे तुझे. वरचा दरवाजा खरोखर उघडला आहे."

आपला अंदाज खरा ठरलेला पाहून अविच्या डोळ्यात आनंदाची चमक दिसली. पण लगेच तो धावत नक्षीदार दाराजवळ गेला आणि झट्कन् ते वर असलेले कमळ त्याने दाबले. त्या बरोबर 'खट्ट' असा आवाज झाला. रोशन परत धावत पायऱ्यांजवळ गेली. वरचा दरवाजा दिसत नव्हता. एकही प्रकाश किरण खाली येत नव्हता. ती ओरडली "अवि, दार बंद केलेस? "

"होय" अविने उत्तर दिले.

अविनाश मात्र वळला आणि म्हणाला "आपण या कपाटात काय आहे ते पाहू आणि"

"ए अव्या" दिलीपने त्याला थांबवित विचारले "वरचे ते दार उघडे राहू दिले असते तर काय झाले

असते?"

"मला पण तेच वाटले," अवि न चिडता म्हणाला, "मला वाटते कित्येक लोक सहज फिरता फिरता पर्वतीच्या बाजूला येतात. त्यातून खड्डा वगैरे पाहिला की आत डोकावण्याचा मोह आवरत नाही आणि आत पायऱ्या पाहिल्यावर कुणी आत उतरल्या शिवाय राहील का? म्हणून मी ही खबरदारी घेतली. आणि आता दार बंद झाल्यावर काय होईल हा पण प्रश्न नाही. आपल्याला उघडायची युक्ती माहीत आहे." येवढे बोलून त्याने कपाट जोर लावून उघडले बाकी चौघेही कुतुहलाने पहात होती. त्या उघड्या कपाटाच्या आतल्या भागावर मेणबत्तींचा प्रकाश स्थिरावला होता ते पाहून किशोरी एकदम म्हणाली "म्हणजे हे कपाट नाही तर!"

खरोखरच ते कपाट नव्हते. मेणबत्त्यांचा प्रकाश जिथपर्यंत जात होता, तिथपर्यंत त्या दारातून सरळ, समोर एक बोळ दिसत होता. पुढे सर्वच अंधार पसरलेला होता. दिलीपने हातातल्या टॉर्चचा एक झोत बोळात टाकून विचारले, "हा बोळ बराच लांब असावा. आपण पुढं जायचे की नाही!"

सेलीम सगळ्यांकडे नजर टाकून म्हणाला, "आपण या मेणबत्त्या इथेच जळत ठेवून, आपल्या बॅगज घेऊन पुढे जाऊ या."

"मला वाटते." विचारी मुद्रेने सेलीम म्हणाला, या इथे बऱ्याच वर्षांपूर्वी कुणाची तरी वर्दळ असावी.

"वर्दळ असणार हे उघडच आहे पण ती कमीत कमी शंभर वर्षांपूर्वी चेहऱ्यावरचा गंभीरपणा कायम ठेवीत दिलीप म्हणाला "त्या शिवाय का इथे येवढ सामान आहे? पण त्या 'क्ष' ने चरबीच्या तेलाचा का उपयोग करावा? जरा रहस्यमयच आहे बुवा! मला वाटते आपले डोके काही हे रहस्य शोधून काढू शकणार नाही."

"अरे भाई" लहान मुलाला समजावावे तसा स्वर काढीत सेलीम म्हणाला. "तुझे डोके चालत नसले तर पिशवीत ठेव तू तर चालशील ना?" त्याच्या या स्वराने दिलीपला राग न येता एकदम जोरात हसू आले. हसण्याच्या भरात तो झट्कन त्या लाकडी आसनावर बसला. पण त्याला तेथून लागलीच उठावे लागले. कारण त्या आसनावर भयंकर धूळ होती आणि तो बसल्यावर ती फस्कन् वर उडाली. ते पाहून त्याला परत हसू आवरेनासा झाले. तिघे पण हसू लागले. अविनाश मात्र एखाद्या तत्वज्ञासारखा लांबट चेहरा करून त्या कोपऱ्यातल्या शामदानाकडे एकटक पहात होता.

त्याच्याकडे पाहताच व राहवून दिलीप म्हणाला "अहो सॉक्रेटीस, यावर काय आता प्रबंध लिहिणार

का?" आणि तो पण लांबट चेहरा करून अविनाश सारखी पोझ घेऊन उभा राहिला. अविला मात्र त्याचा तो थिल्लर-पणा आवडला नाही. तो एकदम म्हणाला. "काळ्या गुहेत येऊन, तुमची मने देखिल संशोधनाविषयी काळी झालेली दिसतात," त्याचे बोलणे ऐकून त्याची चीड लक्षात न घेता एकदम रोशन म्हणाली, ' बरोबर अगदी समर्पक नाव आहे या भुयाराला. "काळी गुहा. सगळी काळीच आहे आतून." तिच्या बोलण्याने विस्मित होऊन सगळे अविकडे पाहू लागले. अविचे लक्ष आता मागे उल्लेखिलेल्या भिंतीतल्या उंच कपाटाने वेधून घेतले होते. ते काळ्या भिंतीतले दार टॉर्च आणि मेणबत्त्यांच्या प्रकाशात जास्त उजळून निघाले होते.

अविनाशच्या सुपिक डोक्याबद्दल सगळ्यांना खूप मजा वाटत होती. त्याचे लक्ष कपाटाकडे होते. त्यामुळे बाकीच्यांचेही लक्ष वेधले गेले

"काय पाहतोस रे तिकडे?" किशोरीने विचारले.

"छे, छे. काही नाही, कपाटाकडे पहात होतो." अवि ओशाळला. परत किशोरी किंचित कंटाळलेल्या आवाजात म्हणाली,

"आपल्याला अजून काहीच सापडत नाही. जाऊ या का वरती?" त्यावर कोणीच काही बोलले नाही.

अवि अजून गप्पच होता. त्याने पुढे होऊन त्या कपाटाचे

"मला वाटते." विचारी मुद्रेने सेलीम म्हणाला, या इथे बऱ्याच वर्षांपूर्वी कुणाची तरी वर्दळ असावी.

'वर्दळ असणार हे उघडच आहे पण ती कमीत कमी शंभर वर्षांपूर्वी चेहऱ्यावरचा गंभीरपणा कायम ठेवीत दिलीप म्हणाला "त्या शिवाय का इथे येवढं सामान आहे? पण त्या 'क्ष' ने चरबीच्या तेलाचा का उपयोग करावा? जरा रहस्यमयच आहे बुवा! मला वाटते आपले डोके काही हे रहस्य शोधून काढू शकणार नाही."

"अरे भाई" लहान मुलाला समजावावे तसा स्वर काढीत सेलीम म्हणाला. "तुझे डोके चालत नसले तर पिशवीत ठेव तू तर चालशील ना?" त्याच्या या स्वराने दिलीपला राग न येता एकदम जोरात हसू आले. हसण्याच्या भरात तो झट्कन त्या लाकडी आसनावर बसला. पण त्याला तेथून लागलीच उठावे लागले. कारण त्या आसनावर भयंकर धूळ होती आणि तो बसल्यावर ती फस्कन् वर उडाली. ते पाहून त्याला परत हसू आवरेनासा झाले. तिघे पण हसू लागले. अविनाश मात्र एखाद्या तत्वज्ञासारखा लांबट चेहरा करून त्या कोपऱ्यातल्या शामदानाकडे एकटक पहात होता.

त्याच्याकडे पाहताच व राहवून दिलीप म्हणाला "अहो सॉक्रेटीस, यावर काय आता प्रबंध लिहिणार

ना?" आणि तो पण लांबट चेहरा करून अविनाश सारखी पोझ घेऊन उभा राहिला. अविला मात्र त्याचा तो थिल्लरपणा आवडला नाही. तो एकदम म्हणाला. "काळ्या गुहेत येऊन, तुमची मने देखिल संशोधनाविषयी काळी झालेली दिसतात," त्याचे बोलणे ऐकून त्याची चीड लक्षात न घेता एकदम रोशन म्हणाली, "बरोबर अगदी समर्पक नाव आहे या भुयाराला. "काळी गुहा. सगळी काळींच आहे आतून." तिच्या बोलण्यानें विस्मित होऊन सगळे अविकडे पाहू लागले. अविचे लक्ष आता मागे कोरलेखिलेल्या भिंतीतल्या उंच कपाटाने वेधून घेतले होते. काळ्या भिंतीतले दार टॉर्च आणि मेणबत्त्यांच्या प्रकाशात जास्त उजळून निघाले होते.

अविनाशच्या सुपिक डोक्याबद्दल सगळ्यांना खूप खात्री वाटत होती. त्याचे लक्ष कपाटाकडे होते. त्यामुळे बाकीच्यांचेही लक्ष वेधले गेले

"काय पाहतोस रे तिकडे?" किशोरीने विचारले.

"छे, छे काही नाही, कपाटाकडे पहात होतो." अविनाशला परत किशोरी किंचित कंटाळलेल्या आवाजात म्हणाली,

"आपल्याला अजून काहीच सापडत नाही. जाऊ या ना वरती?" त्यावर कोणीच काही बोलले नाही.

अवि अजून गप्पच होता. त्याने पुढे होऊन त्या कपाटाचे

"मला वाटते." विचारी मुद्रेने सेलीम म्हणाला, या इथे बऱ्याच वर्षांपूर्वी कुणाची तरी वर्दळ असावी.

'वर्दळ असणार हे उघडच आहे पण ती कमीत कमी शंभर वर्षांपूर्वी चेहऱ्यावरचा गंभीरपणा कायम ठेवीत दिलीप म्हणाला "त्या शिवाय का इथे येवढं सामान आहे? पण त्या 'क्ष' ने चरबीच्या तेलाचा का उपयोग करावा? जरा रहस्यमयच आहे बुवा! मला वाटते आपले डोके काही हे रहस्य शोधून काढू शकणार नाही."

"अरे भाई" लहान मुलाला समजावावे तसा स्वर काढीत सेलीम म्हणाला. 'तुझे डोके चालत नसले तर पिशवीत ठेव तू तर चालशील ना?" त्याच्या या स्वराने दिलीपला राग न येता एकदम जोरात हसू आले. हसण्याच्या भरात तो झट्‌कन त्या लाकडी आसनावर बसला. पण त्याला तेथून लागलीच उठावे लागले. कारण त्या आसनावर भयंकर धूळ होती आणि तो बसल्यावर ती फसकच् वर उडाली. ते पाहून त्याला परत हसू आवरेनासा झाले. तिघे पण हसू लागले. अविनाश मात्र एखाद्या तत्वज्ञासारखा लांबट चेहरा करून त्या कोपऱ्यातल्या शामदानाकडे एकटक पहात होता.

त्याच्याकडे पाहताच व राहवून दिलीप म्हणाला "अहो सॉक्रेटीस, यावर काय आता प्रबंध लिहिणार

का?" आणि तो पण लांबट चेहरा करून अविनाश सारखी पोझ घेऊन उभा राहिला. अविला मात्र त्याचा तो थिल्लर-पणा आवडला नाही. तो एकदम म्हणाला. "काळचा गुहेत येऊन, तुमची मने देखिल संशोधनाविषयी काळी झालेली दिसतात," त्याचे बोलणे ऐकून त्याची चीड लक्षात न घेता एकदम रोशन म्हणाली, "बरोबर अगदी समर्पक नाव आहे या भुयाराला. "काळी गुहा. सगळी काळींच आहे आतून." तिच्या बोलण्यानें विस्मित होऊन सगळे अविकडे पाहू लागले. अविचे लक्ष आता मागे उल्लेखिलेल्या भिंतीतल्या उंच कपाटाने वेधून घेतले होते. ते काळचा भिंतीतले दार टॉर्च आणि मेणबत्त्यांच्या प्रका-शात जास्त उजळून निघाले होते.

अविनाशच्या सुपिक डोक्याबद्दल सगळ्यांना खूप मजा वाटत होती. त्याचे लक्ष कपाटाकडे होते. त्यामुळे बाकीच्यांचेही लक्ष वेधले गेले

"काय पाहतोस रे तिकडे?" किशोरीने विचारले.

"छे, छे. काही नाही, कपाटाकडे पहात होतो." अवि ओशाळला. परत किशोरी किंचित कंटाळलेल्या आवा-जात म्हणाली,

"आपल्याला अजून काहीच सापडत नाही. जाऊ या का वरती?" त्यावर कोणीच काही बोलले नाही.

अवि अजून गप्पच होता. त्याने पुढे होऊन त्या कपाटाचे

जोराने दार मात्र उघडले. आश्चर्य हे की ते दार उघडल्यावर खऽट्ट असा जोराचा आवाज झाला त्यामुळे सगळ्यांचे कपाटावरचे लक्ष उडून इतरत्र पाहू लागले. इतक्यात अवि म्हणाला. "वरचे दार उघडले असेल." ते ऐकताच रोशन सेलीमने पहिल्या दालनात धाव घेतली. पळत जाऊन दोघे त्या दगडी पायऱ्यांखाली उभे राहिले. वर दिसणारा आकाशाचा तुकडा पाहून रोशनला एकदम हायसे वाटले. तिथूनच आनंदाने ओरडून ती म्हणाली, "अव्या, खरे आहे रे तुझे. वरचा दरवाजा खरोखर उघडला आहे."

आपला अंदाज खरा ठरलेला पाहून अविच्या डोळ्यात आनंदाची चमक दिसली. पण लगेच तो धावत नक्षींदार दाराजवळ गेला आणि झट्कन् ते वर असलेले कमळ त्याने दाबले. त्या बरोबर खट्ट' असा आवाज झाला. रोशन परत धावत पायऱ्यांजवळ गेली. वरचा दरवाजा दिसत नव्हता. एकही प्रकाश किरण खाली येत नव्हता. ती ओरडली "अवि, दार बंद केलेस?"

"होय" अविने उत्तर दिले.

अविनाश मात्र वळला आणि म्हणाला "आपण या कपाटात काय आहे ते पाहू आणि"

"ए अव्या" दिलीपने त्याला थांबवित विचारले "वरचे ते दार उघडे राहू दिले असते तर काय झाले

असते?"

"मला पण तेच वाटले," अवि न चिडता म्हणाला, "मला वाटते कित्येक लोक सहज फिरता फ़िरता पर्वतीच्या बाजूला येतात. त्यातून खड्डा वगैरे पाहिला की आत डोकावण्याचा मोह आवरत नाही आणि आत पायऱ्या पाहिल्यावर कुणी आत उतरल्या शिवाय राहील का? म्हणून मी ही खबरदारी घेतली. आणि आता दार बंद झाल्यावर काय होईल हा पण प्रश्न नाही. आपल्याला उघडायची युक्ती माहीत आहे." येवढे बोलून त्याने कपाट जोर लावून उघडले बाकी चौघेही कुतुहलाने पहात होती. त्या उघडया कपाटाच्या आतल्या भागावर मेणबत्तींचा प्रकाश स्थिरावला होता ते पाहून किशोरी एकदम म्हणाली "म्हणजे हे कपाट नाही तर!"

खरोखरच ते कपाट नव्हते. मेणबत्त्यांचा प्रकाश जिथपर्यंत जात होता, तिथपर्यंत त्या दारातून सरळ, समोर एक बोळ दिसत होता. पुढे सर्वच अंधार पसरलेला होता. दिलीपने हातातल्या टॉर्चचा एक झोत बोळात टाकून विचारले, "हा बोळ बराच लांब असावा. आपण पुढं जायचे की नाही!"

सेलीम सगळ्यांकडे नजर टाकून म्हणाला, "आपण या मेणबत्त्या इथेच जळत ठेवून, आपल्या बॅग्ज घेऊन पुढे जाऊ या."

"तेच छान होईल" किशोरीने पाठिंबा दिला. त्यावर "नको मुळीच नको" असा जोराने इन्कार करून अवि म्हणाला, "या मेणबत्त्या आपल्याला वाटेत लागतील. इथे आपण ते शामदानच जाळून पाहू या."

"कबूल, युक्ती छान." रोशनने मान हालवून संमती दिली.

"मग आपण जायचे ना पुढे !" दिलीपने परत विचारले.

"होय" असे उत्तर देऊन अविने कोपऱ्यात ठेवलेले ते शामदान उचलून त्या लाकडी आसनावर ठेवले. फू करून त्यावरची धूळ उडवली. मग खिशातून काडेपेटी काढून त्याने ती वात पेटवली. दोन मिनिटे बरीच चुर-चुर झाली. नंतर ती वात पूर्ववत जळू लागली. ते पाहून साऱ्यांनाच खूप आश्चर्य वाटले. कारण कितीतरी वर्षे ते शामदान त्या धुळीत पडून होते. तरी इतक्या दिवसांनी ते पूर्ववत जळू शकते हे आश्चर्यच नाही का ?

नंतर ते शामदान त्या आसनावर तसेच ठेवून ते त्या बोळातून चालू लागले. तो बोळ खडकातून मुद्दाम कोरून काढलेला होता. मधून मधून थंड वाऱ्याच्या झुळुका पण येत होत्या. रुंदीला तो बोळ फक्त चार-साडेचार फूट असावा. विशेष म्हणजे गार वाऱ्याच्या झुळुकाखेरीज येथे अतिशय गारवा जाणवत होता.

चालता चालता अविने एकदम विचारले, "दिलू, किती वाजलेत रे?"

"पावणे सहा" दिलीपने घड्याळात पाहून उत्तर दिले.

"अय्या ? वेळ कसा गेला ते कळलेच नाही." किशोरी एकदम म्हणाली.

अशीच जवळ जवळ पाच मिनिटे ती चालत होती. नंतर सगळीच थांबली. कारण तो बोळ पण थांबला होता अर्थात त्यांना पण थांबावेच लागले. आजुबाजूला दार वगैरे काही नव्हते. ते पाहून सेलीम म्हणाला, "आपण काहीतरी खाऊ या मग परतु या." सर्वांनी ते कबूल केले. कारण सगळ्यांनाच भूक लागली होती. मग सगळ्यांनी बॅगजमधून टिफिन आणि वॉटरबॅग्ज काढल्या. मेणबत्त्या मध्ये ठेवून सगळ्यांनी आपापले डबे उघडले, आणि त्यांचा एकमेकांना आग्रह करून समाचाराला सुरवात झाली.

ते सर्व एखाद्या चित्रपटासारखे वाटत होते. पाची जणांना खूपच मजा वाटत होती. त्यांचे आजचे दुपारचे खाणे एका डोंगरात-छे-एका रहस्यमय गुहेत चालले होते. मेणबत्तीच्या प्रकाशात त्यांचे औत्सुक्याने भरलेले चेहरे उजळून निघाले होते. अवि खाताना अगदी घाई करीत होता. कारण खाताना त्याचें लक्ष त्याच्यापासून २।३ फूटांवर असलेल्या एका दगडाच्या गाठीकडे

लक्ष गेले होते. तें काय आहे तें अविला पहायचे होते.

त्याने चटकन खाणे आटोपले आणि तो त्या दगडाच्या गाठीजवळ गेला. ती गाठ चाचपुन पहात असताना पाण्याच्या प्रवाहासारखा आवाज जमिनीखालून येत आहे असे त्याला वाटले. त्याने परत वाकून जमिनीला कान लावला. आता आवाज स्पष्ट येत होता.

अविची ती वेड्यासारखी कृती पाहून रोशनचे लक्ष त्याच्याकडे वेधले. दिलीप, किशोरी, सेलीम मात्र गप्पात गुंग होते. तिला आश्चर्य वाटले, आता अवि चक्क पालथा झोपून जमिनीला कान लावून काहीतरी ऐकत होता. आता मात्र रोशनला न राहवून ती एकदम म्हणाली, "अवि महाशय झोपून काय चाललय तिथे ?" तिच्या प्रश्नाबरोबर या तिघांनीही वळून पाहिले. त्यांनासुद्धा त्याचे वागणे चमत्कारिक वाटले. प्रश्नार्थक नजरेने एकमेकांकडे पहात असतानाच अवि चट्कन उठला. "काय करीत होतास ?" दिलीपने विचारले.

''कसला नवीन शोध लागला? सेलीमने पाठोपाठ विचारले.

"काही विशेष अविनाश?" रोशनने पण भावा पाठोपाठ उत्सुकतेने विचारले.

"अरे थांबा" अविने हात करून त्यांना थांबवीत खुलासा केला, "तुम्हाला माहीत आहे का?"

"काय" सगळ्यांनी एका सुरात विचारले.

'या इथे' दगडीगाठी जवळच्या जमिनीकडे बोट दाखवित अवि म्हणाला "कान लावून पहा पाण्याच्या प्रवाहाचा आवाज येतो आहे. अर्थात नक्कीच खाली एखादा गुप्त प्रवाह असणार."

इतक्यात जमिनीला वाकून कान लावत म्हणाला मी पहातो कसला आवाज आहे तो एक दोन क्षणांनी तो हर्षाने म्हणाला "अरे खरेच पाण्याचा आवाज येतो आहे खरा." तो एवढे बोलतो आहे तोच अविनाशने ती दगडाची गाठ जोराने पायाने दाबली त्या बरोबर ती गरगर फिरू लागली. ते पाहून तिथे दरवाजा निर्माण होण्याचा संभव आहे असे अविला वाटले आणि तो एकदम ओरडला सेलीम बाजूला हो त्याच्या ओरडण्याने बावरलेल्या सेलीमने रोशनच्या बाजूला उडी घेतली. आणि तिचा खांदा घट्ट पकडला. ती काय झाले हे विचारीपर्यंत जोरात 'खट्ट' असा आवाज झाला. एक प्रचंड वाऱ्याचा झोत आला. आणि सगळ्या मेणबत्त्या मालवल्या. हे घडायला एक निमिषही लागले नाही.

सगळ्या मेणबत्त्या मालवल्यामुळे तिथे दाट अंधार पसरला होता. तेवढ्यात रोशनने काही वेळापूर्वी हातात घेतलेला टॉर्च पेटवला त्या टॉर्चच्या प्रकाशात अविनाशने दुसरा बॅग जवळ पडलेला टॉर्च शोधून काढला आणि

तोही पेटवला. तोपर्यंत किशोरी, सेलीम, दिलीपने पटापट मेणबत्या लावून भिंती जवळ वाऱ्यापासून जरा दूर ठेवल्या.

सगळे स्थिरस्थावर झाल्यावर अविने त्या दगडाच्या ठेपीकडे पाहिले पण ती ठेपी आता तिथे नव्हती. मघाशी सेलीम जेथे उभा होता तिथे एक माणूस जाईल येवढे विवर पडले होते. त्याच्या कडेला उभा राहून अविने टॉर्चचा प्रकाश आत टाकला. सेलीमने पण दुसऱ्या टॉर्चचा प्रकाश झोत टाकला. आणि ओरडून म्हणाला" रोशनी, दिल्या इधर देखो यार पुष्कळ पायऱ्या आहेत." पाचीजण आत डोकावून पाहू लागले.

आता जमिनीतला दरवाजा उघडल्यामुळे पूर्वी अस्पष्ट येणारा पाण्याचा आवाज जास्त ज़ोराने येत होता. पण खालच्या विवरातून तो नेमका कुठून येतो ते समजत नव्हते. टॉर्चच झोत भुयारातील तो प्रवाह शोधून काढण्यास असमर्थ ठरत होते. पण पायऱ्या असुनही खाली उतरावे की नाही याबद्दल त्यांच्या मनाचा गोंधळ होत होता.

समुद्राची एखादी मोठी लाट किनाऱ्यावर आदळली तर तेवढ्या पुरता मोठा आवाज होतो. तसाच आवाज इथे होत होता. मध्येच पाण्याचा असा मोठा आवाज येई. एकदोन मिनिटात पूर्ववत होऊन प्रवाह संथ झाल्याचा

भास होई असा शांततेत ५-६ मिनिटे गेली. प्रत्येकजण अपुऱ्या प्रकाशात खालच्या भुयाराचा वेध घेण्याचा प्रयत्न करीत होता. पण आत उतरावे कि नाही याबद्दल कोणाचाच निश्चितपणा नव्हता.

आता मात्र अविनाशला ती शांतता असह्य झाली. तो म्हणाला "हा नुसता आवाज ऐकून जर समाधान होत असेल तर इथूनच परत जाऊ या. तुमचे खाली उतरण्याचे धैर्य होत नाही तर मी तरी उतरतो खाली" तो अशा आवाजात बोलत होता की त्याची उत्सुकता कडेलोटास गेली आहे हे कुणीही सहजच सांगितले असते. त्या मेणबत्तीच्या प्रकाशात देखील त्याच्या चेहऱ्यावरचे भरभरा पालटणारे उत्सुकतेचे भाव स्पष्ट दिसत होते.

त्याचे ते चिडखोर बोलणे ऐकून न राहवून रोशन म्हणाली, "ठाऊक आहे मोठे धाडस करतो ते! आधी पाणी कुठे आहे किती आहे ते पाहिल्याशिवाय खाली उतरायचे नाही आम्हाला! आणि स्वतःला एवढा हुषार समजतोस तर उतरून दाखव आधी" तिच्या उपहासाने अवि पण चिडला. "हं हं रोशन, मी जरा अधिरतेने काही म्हटले तर त्यावर एवढे प्रवचन झोडायची काही आवश्यकता नव्हती मी दाखविनच उतरून. तुला काळजी करायचे काही कारण नाही. ही एकवेळ जाऊ दे पण असे

आपल्या शहाणपणाचे प्रदर्शन कोणी अडचणीत असल्यावर करू नये." अवि अगदी रागाने लालबुंद झाला होता. शिवाय एका मुलीने आपल्याला असे डिवचावे ही गोष्ट त्याला अपमानास्पद वाटत होती.

त्याची ही शाब्दिक मारामारी चालू असताना गप्प असलेली किशोरी तिखट आवाजात म्हणाली, 'अव्या, तूच आधी बोलायला नको होतेस. नाही तरी जिथेतिथे जादा हुषारी दाखवून भांडण उकरायची आणि दुसऱ्याला रडवायची सवयच आहे तुला."

"मी कुणालाच रडवलेले काही." एवढे तो बोलत असतानाच अभावितपणे त्याची नजर रोशनकडे गेली. खरोखरच ती रुमालाने डोळे पुसत त्याच्या विरुद्ध दिशेला तोंड करून उभी होती. ते पाहून अविला मात्र संताप आवरेना. त्याला एकदम काही तरी फाटकन् बोलावेसे वाटले. पण तो काहीच बोलला नाही मोठ्याने! त्या विवरातल्या पहिल्या पायरीवर पाय ठेवत तो हळूच पुटपुटला, "आपणच बोलून मग कांगावा करायचा."

तो हळूच म्हणाला होता तरी किशोरीच्या तिखट कानांनी ते ऐकलेच होते. ती टोचून मुद्दाम म्हणाली. "नाही तरी स्वतःच्या दोषांकडे कुणाचेच लक्ष जात नाही."

अविने परत संताप दाबला. दिलीप बॅगमधून काही बाहेर काढीत होता. सलीम विवराजवळ बैठक मारून

बसला होता. या गाढवपणाकडे दुर्लक्ष करीत जमेल तेवढे विवराचे निरीक्षण करीत होता.

तो दुसऱ्या पायरीवर पाय ठेवणार तोच सेलीमने म्हटले "हे पहा अवि." "काय?" अविने तिथेच बैठक ठोकली. "आता सात वाजलेत. मला वाटते तू खाली जावू नयेस." अविनाश परत चिडून काही बोलणार तोच दिलीप सावरीत म्हणाला. "आपल्याला खाली काय आहे ते माहीत नाही. आणि ते थोडेतरी समजल्याशिवाय आपण खाली जाऊ शकत नाही."

"एकदा आव्हान स्वीकारल्यावर मागे फिरण्यात अर्थ नसतो." अवि चिडखोरपणाने रोशनकडे पहात म्हणाला. आणि सेलीमच्या हातातली मेणबत्ती त्याने घेतली. "त्या आव्हानाचे उद्या पाहता येईल. कळले?" सेलीम कपाळावर हात आपटीत म्हणाला पण अविने मुळीच ऐकून घेतले नाही. तो उभा रहात म्हणाला "मी खाली उतरतो आहे. खुणेची शीळ घातली की तुम्ही पण खाली उतरायला सुरवात करा." एवढे बोलून अविने पायऱ्या उतरायला सुरवात केली.

अविनाश खाली उतरू लागला. तो जवळ जवळ उतरता उतरता ३०।४० पायऱ्या उतरला मेणबत्तीच्या प्रकाशात पुढे अजून काही पायऱ्या दिसत होत्या. त्याच्यापासून थोड्या अंतरावर खाली खळखळ असा पाण्याचा घुमणारा

आवाज होत होता तो गंभीर आवाज ऐकून कारण नसताना त्याच्या काळजात कालवल्यासारखे झाले.

अवि आणखी ७-८ पायऱ्या उतरला. त्याची नजर तो ज्या शेवटच्या पायरीवर चौथरेवजा पायरीवर उभा होता, तिच्या कडेने वाहत जाणाऱ्या प्रवाहाकडे गेली. खळखळ असा नाद करीत आणि पृष्ठ भागावरच्या वलयांना जलपऱ्यांप्रमाणे नाचवित तो प्रवाह डाव्या बाजूच्या खडकात लुप्त होत होता. प्रवाहाच्या लहान मोठ्या होणाऱ्या गंभीर ध्वनीनें त्याला स्वतःचे डोके

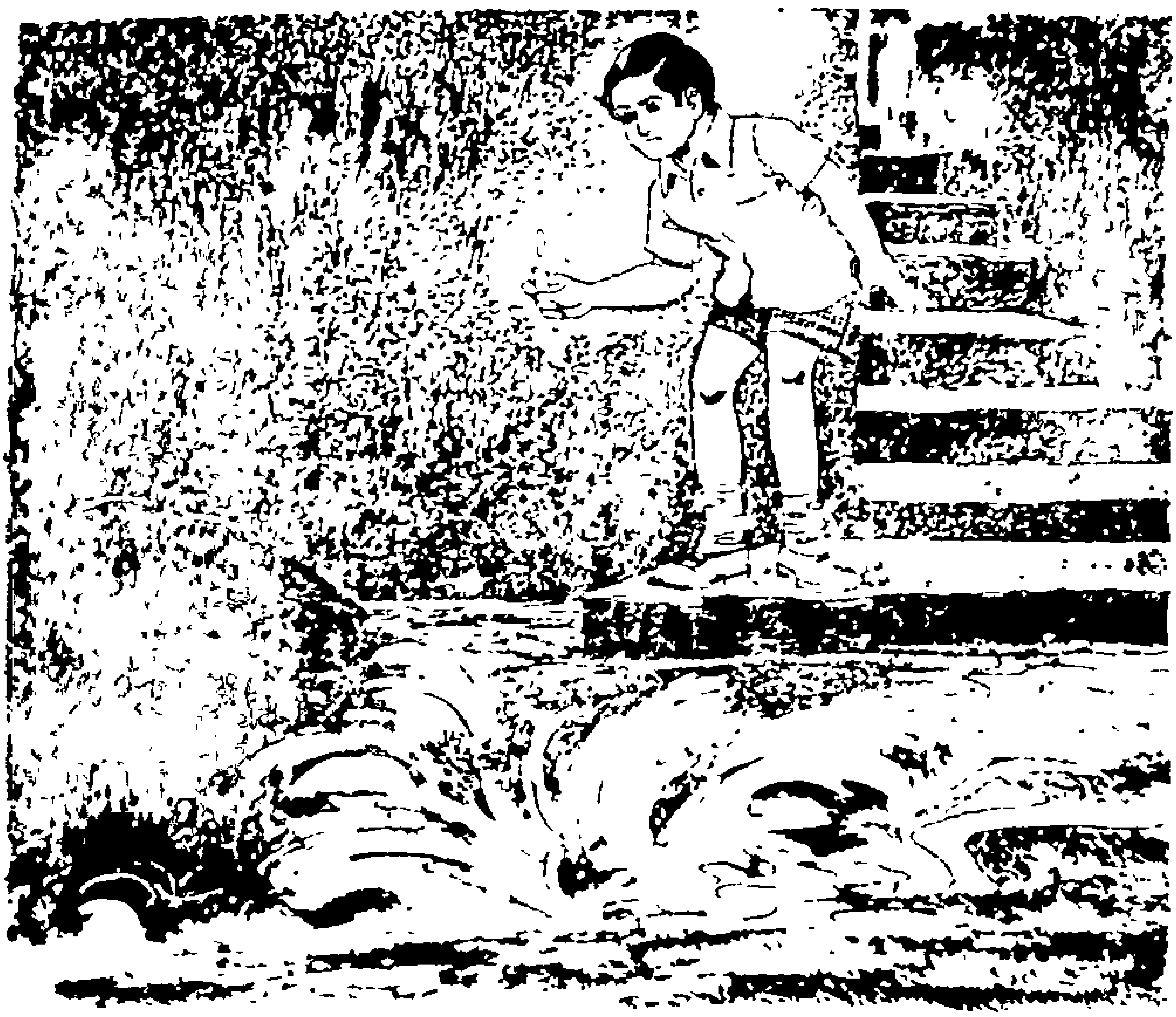

ताळ्यावर नाही असे वाटले. त्याची नजर अभिवितपणे मेणबत्तीकडे गेली. तिचा प्रकाश आता एकदम मोठा झाला होता. तो मेणबत्तीचा तुकडा २।३ मिनिटापेक्षा जास्त टिकाव धरू शकला नसता. त्याने मेणबत्ती डाव्या हातात घेऊन उजव्या हाताने पँटचे खिसे चाचपले. एक पण मेणबत्ती शिल्लक नव्हती. त्याला वाटले आता अंधारातच बसून राहावे लागणार. त्याला कसेसेच वाटले

अंधारात असला म्हणून काय झाले? पण काही न करता निष्क्रियतेने बसून राहयचे म्हणजे काय? एक दोन क्षण द्विधा मनःस्थितीत त्याने घालवले. शेवटी मनाशी काहीतरी ठरवले आणि अविनाशने जोरात शीळ घालून पाण्याच्या रोखाने उडी घेतली.

ती शीळ ऐकताच सेलीमने जोरात ओरडून म्हटले, "मज़्जारे त्याला नक्कीच रस्ता मिळाला असेल. अब हम नीचे नीचे जाएंगे।" त्याने दिलीपकडे प्रश्नार्थक मुद्रेने पाहिले.

"ठीक आहे" दिलीप निरुत्साही आवाजात पुटपुटला; त्याला हे अजिबात पटले नव्हते. कारण आता ७॥ वाजले होते. घरी जाणे अत्यावश्यक झाले होते. तरी अविसाठी थांबणे भाग होते

"कुठे गेला असेल कुणास ठाऊक? दिलीप स्वतःशीच पुटपुटला. पण रोशनला त्याचा तो नूर आवडला नाही.

"तुला येवढं. का काळजी तेच कळत नाही मला. आता जाऊच आपण खाली" रोशनच्या या सरबत्तीवर दिलीप काहीच बोलला नाही. त्याने हताशपणे सेलीमकडे पाहिले. सेलीमने त्याला दाद न देता "चल." एवढेच म्हटले.

त्या दोघांनी आपल्याला बॅगासह उतरायला सुरूवात केली. खाली काय असेल याचाच विचार चालला होता. पण पुढे काय वाढून ठेवले असेल याचा यत्किंचितही विचार त्यांच्या मनाला शिवला नव्हता. ते निर्धास्तपणे शेवटच्या पायरी जवळ आले. एकाएकी त्यांना अविनाशची अनुपस्थिती जाणवली तितक्यात किशोरी व रोशन त्या दोघांच्या पाठोपाठ तिथे येऊन पोचल्या.

"अय्या पण अवि कुठे आहे." नकळतच किशोरीने आश्चर्याने विचारले. सेलीम तिच्या प्रश्नाचे काय उत्तर द्यावे या विचारात असतानाच दिलीप म्हणाला, "पुढची वाट पहाण्यासाठी तो पुढे गेला आहे" त्यावर कुणीच काही बोलले नाही. टॉर्चच्या प्रकाशात चमकणाऱ्या त्या पाण्याकडे चौघेजण टकलावून पहात होते त्या प्रवाहाचा चढ उतार असलेला गभीर आवाज मनाच्या कोपऱ्यातील भीतीला जागवित होता.

दोन मिनिटे अशीच शांततेत गेली. मग किशोरी परत शांतता भंग करीत म्हणाली "दिलू तुम्ही दोघे

पुढे जाऊन अविला गाठा आम्ही दोघी मेणबत्त्या घेऊन इथेच थांबतो.''

"बरे." दिलीपने काहीशा निर्जीव स्वरात उत्तर दिले.

"प्रवाह काही फार नाही खोल दिसत. प्रवाह ओलांडून पलीकडच्या दाराच्या चौकटीत काय आहे ते पाहू चल." सेलीम दुजोऱ्यादाखल म्हणाला. त्यावर दिलीपने काहीच न बोलता जपून पाण्यात पाऊल टाकले.

सेलीमने म्हटल्याप्रमाणे पाणी विशेप खोल नव्हते. गुढग्यावर थोडेसे! एकदोन मिनिटात ते त्या दाराच्या चौकटीजवळ जाऊन पोचले. ते दार जिन्यावरून उघडे दिसत असेल तरी ते बंद होते. प्रवाहाला लगटून दाराजवळ एक पायरी होती. त्या पायरीवर ते दोघे चढले अणि दार उघडायचा प्रयत्न करू लागले. थोडेसे धक्के मारल्यावर क ऽ रॅऽऽ असा आवाज करीत ते दार आतल्या बाजूला उघडले.

सेलीमने टॉर्चचा प्रकाश आत सोडला. तो एक छोटासा बोळ होता. आणि आणखीही दोन दारे बोळाच्या डाव्या उजव्या बाजूला होती. वास्तविक ती दारे नव्हतीच डोंगराच्या पोकळीला पाडलेली आयताकार छिद्रे होती. त्यापैकी उजवीकडच्या दारातून दिलीप आणि सेलीम शिरले तथे अधिक थड वाटत होते. ती खोली रिकामीच होती अविचा तेथे मागमूसही दिसत नव्हता. नंतर त्यांचे

लक्ष डावीकडच्या दाराकडे गेले. पण तीही खोली रिकामी पाहून त्यांना आश्चर्य वाटले. टॉर्चच्या सहाय्याने त्यांनी त्या खोलीचे निरीक्षण करायला सुरवात केली. पहात पहाता सेलीम म्हणाला," अगदी रिकामी आहे खोली.'

किशोरी आणि रोशन बराच वेळ त्या दोघांची आणि अविची वाट पहात होत्या. पण अजून त्या तिघांपैकी कोणीही परत येण्याचे चिन्ह दिसत नव्हते. आता साधारण ८॥. वाजून गेले होते. उभे राहून त्या दोघीही थकल्या होत्या. १५।२० मिनिटांपेक्षाही जास्त वेळ गेला. मग त्या आपोआपच पायऱ्यांवर बसल्या. रोशनने जांभई देऊन किशोरीला विचारले,

"अवि त्यांना कुठे भेटला असेल का ग?"

"कुणास ठाऊक? अवि भेटला तर पुढे वाट असली तरी ते जाणार नाहीत.ते तिघेपण–परत येतील." किशोरीने प्रत्युत्तर केले. त्यावर 'हं" असा किंचित नाराजीचा उद्गार काढून रोशन गप्प बसली.

पाण्याचा धीरगंभीर आवाज पूर्ववत चालू होता. अशीच आणखी दहा मिनिटे गेली. तोच आवाज इतक्या परीचयाचा झाला कि तो गुणगुणल्या सारखा वाटत होता. ९ वाजायला आले असावेत. अजून कसलीच चाहूल लागत नव्हती. किशोरी अगदी कंटाळली होती. रोशन देखील. तिने परत विचारले, "किशा, सेलीम कुठे असेल ग ?"

"कुणास ठाऊक, काही कल्पना नाही शिवाय सेलीम काही एकटाच नाही. दिलीप पण आहेच त्याच्या बरोबर." किशोरी किंचित त्राग्याने म्हणाली. रोशन पण चिडली असावी. तरी ती गप्पच राहिली.

त्या शांततेत आणखी ५।१० मिनिटे गेली. दोघी जवळ जवळ पेंगायलाच लागल्या होत्या.

त्याच वेळी ९ वाजता या मंडळीच्या घरी मात्र भलतीच गडबड उडाली होती

पाहुण्यांच्या गडबडीत दिलीप, किशोरीला उशीर झाल्याचे आईच्या लवकर लक्षात आले नाही. पण आठ साडे आठ वाजता जेवण्यासाठी या दोघांना हाक मारल्यावर तिच्या लक्षात आले की, आज दुपारी किशोरी, दिलीप, अवी, रोशन आणि सेलीम पर्वतीवर डबे घेऊन गेली आहेत "कमाल आहे बाई" दिलीपची आई पाहुण्या बाईंचे पान वाढताना म्हणाली.

'का? काय झाले?" दिलीपच्या दादाने रमेशने विचारले "अरे, किशा, दिलू आज मित्रांच्या बरोबर पर्वतीला गेले आहेत ते अजून आले नाहीत?" आईने काळजीच्या स्वरात सांगितले.

"हं थांबली असतील वाटते त्या अविनाशकडे." रमेशने बेफिकिर स्वरात उत्तर दिले

सगळ्यांची जेवणे आटोपली तरी या दोघांचा अजून

पत्ता नव्हता, आता मात्र दिलीपच्या आईला चैन पडेना. तिने रमेशला हाक मारून म्हटले, "तू, त्या अविनाशकडे चौकशी करून ये. हल्ली पोरांना एकटे पाठवायचे म्हणजे." आईला जास्त त्रागा करण्याची संधी न देता तो "बरे जातो," एवढेच त्रोटक उत्तर देऊन तो सटकला. आणि सरळ अविनाशच्या घराची वाट धरली.

अविनाशच्या घरी काय तोच प्रकार होता, अविची धाकटी बहीण अनिता सारखी त्याची वाट पहात आत बाहेर करीत होती, तिला अविदादाखेरीज कोणी खेळायला नव्हतेच. आणि तिचे बाबा देखील नेहमी दिल्लीला असत. मोठ्ठे ऑफिसर होते ना ते! आपल्या दादालाती जगातील अगदी शहाणा माणूस समजायची. पण आज दादा वर ती खूप रागावली होती. तिला न सांगता तो बाहेर गेला होता. पण जसा जसा त्याला उशीर होऊ लागला तसतसा तिचा राग कमी होऊन आत बाहेर होणाऱ्या फेऱ्या वाढल्या. अखेर न राहवून घरात जाऊन तिने आईचा हात हातात घेऊन विचारले,

"आई, दादा कुठे गेला आहे?"

"बाहेर गेला आहे. आत्ता येईल." मृदू स्वरात उत्तर देऊन आई परत कामात गर्क झाली.

अविची वाट पहाता पहात आणखीन् एक तास लोटला. घड्याळात बाराचे ठोके पडलेले तिने ऐकले. मग मात्र

तिच्या उत्कंठेचा कडेलोट झाला. चटकन् घरात जाऊन आईच्या कमरेला विळखा घालून रडक्या सुरात विचारले, "आई, नऊ वाजले की, ग सांग ना दादा कधी येणार आहे?" नऊ वाजल्याचे ऐकून अविच्या आईला पण काळजी वाटू लागली. दिवस भराच्या कामाच्या गर्दीत, तिला वेळेचीही आठवण राहिली नव्हती. तरी अनिताला धीर देण्यासाठी आई म्हणाली, "वेडी रे वेडी, दादा मित्राकडे गेला आहे. आत्ता थोड्या वेळात येईल. तू काही वाचन कर जा." असे त्या म्हटल्या खऱ्या पण त्यांना जास्त काळजी लागली कुणाला त्याला शोधायला पाठवायचे तर तोच मोठा होता. आणि आईला सांगितल्याखेरीज तो कधी मित्राकडे राहिला नव्हता. आजच न सांगता सवरता इतका वेळ बाहेर राहिला होता. पाठविणार तरी कुणाला? अधिक वाट पहाणेच श्रेयस्कर होते.

थोड्या वेळा नंतर साडेनऊचा ठोका पडला. आता त्यांचीही अस्वस्थता वाढू लागली. इतक्यात दारात सायकलची बेल वाजली. त्यांना प्रथम वाटले शेजारी कुणी आले असावें. त्या तशाच कोचावर स्वस्थ बसून राहिल्या. पण अर्धे मिनिटही पुरते गेले नसेल तोच 'अविऽनाश" म्हणून जोरात कुणीतरी मारलेली हाक ऐकू आली. सिनेमाला गेलेली अविनाशची मामा मामी आणि अशोक प्रदिप त्याचे मामे भाऊ आले असतील असेच त्यांना

वाटले. पण ते तर आज गावातल्या आजीकडे रहाणार आहेत. मग कोण असावे त्या विचार करीत दार उघडायला उठल्या. तोच परत एकदा हाक ऐकू आली.

दार उघडल्यावर रमेशला पाहून विचारले "कोण आपण?"

"मी दिलीपचा भाऊ रमेश. दिलीप किशोरी आहेत का तुमच्याकडे?" एका दमात रमेशने आपला हेतू स्पष्ट केला. "नाही, मीच अविनाशची वाट पहात आहे. दुपारी ते सगळे पर्वतीवर गेले आहेत ना? आत्ता पावणे दहा झाले तरी अजून आले नाहीत" अविच्या आई काळजीच्या सुरात म्हणाल्या, "बरे, त्याला पहायला कुणाला पाठवावे तर घरी तसे मोठे कुणीच नाही म्हणून मी नुसतीच वाट पहाते आहे."

"पर्वती खेरीज आणखीन् कुठे लांब गेली कि काय ही पोरे?" रमेश किंचित नाराजीच्या स्वरात पुटपुटला. "मग आता वाट पाहिल्या वाचून गत्यंतरच नाही म्हणायचे." हताश स्वरात अविची आई म्हणाली.

"हं, तसेच करावे लागणार बहुतेक." रमेशने पूर्वीचीच नाराजी प्रकट केली. "आले तुमच्याकडे तर ठेऊन घ्या हं! मी जातो." रमेश सायकलवर टांग टाकून निघून गेला.

आता मालतीबाईंना अधिकच काळजी वाटू लागली

अजून अर्ध्या तासात अवि आला नाही तर बाहेर पडायचेच असा मनाशी निश्चय करीत त्या आत आल्या तोच परत कुणाची तरी "अविनाश" अशी दमदार आवाजात हाक-मारलेली ऐकू आली. त्या तशाच मागे फिरल्या. बाहेर सेलीमचे पपा स्कूटर थांबवून उभे होते. अविच्या आईला पाहून त्यांनी विचारले "सेलीम रोशन, आहेत का? अवि घरी आला का?"

'म्हणजे?" मालती बाईनी थोड्या भितीने प्रश्न केला

"ती दोघेपण घरी आली नाहीत? मीच अविची वाट पहाते आहे."

'पर्वतीला गेलेत ते?" रोशनच्या पपांनी विचारले

"होय तसे सांगून गेलेत खरे. त्याचे वडिलपण घरी नाहीत. मालतीबाई अविच्या आई अस्वस्थ चित्ताने उभ्या राहिल्या. रोशनचे पपा पण कसला तरी विचार करीत शांत उभे होते. मग ते निर्णायक स्वरात म्हणाले,

"भाभी अजून एक तास मी त्यांची वाट पहातो. आता १० वाजलेत. नाहीतर पर्वती पोलीसांना मी त्यांची वर्णने देतो गावात तपास चालूच आहे कदाचित सकाळ पर्यंत येतोलही. त्यांचे बोलणे ऐकून मालती-बाई अस्वस्थ स्वरात म्हणाल्या "पण पोलीसात म्हणजे"

त्यांना मध्येच तोडून सेलीमचे पपा म्हणाले "तुम्ही

घाबरू नका भाभी सकाळपर्यंत अविनाश नक्कीच घरी येईल. बरय येतो." त्यांनी स्कूटर स्टार्ट केली. मालतीबाई विमनस्क अवस्थेत घरात शिरल्या. घर त्यांना कसेसेच वाटू लागले, आणि न कळत मनात वेड्या वाकड्या शंकांनी प्रवेश केला.

११वाजून गेले. मग १२ वरून काटा सरकून १ वर थांबला. या अवधीत रोशनच्या वडिलांनी पोलिसात वर्दी व वर्णने दिली होती. तिनंही घरातले लोक चिन्ताक्रान्त झाले होते. रोशनचे पपा पर्वतीपर्यंत शोध घेऊन आले होते. रमेशच्या सायकलला पण विश्रांती मिळाली नव्हती. मालतीबाई सारख्या कानोसा घेत होत्या. अनिता दादाची वाट पाहून झोपी गेली होती. आणि गुहेत.?

रोशन आणि किशोरी त्या पायऱ्यावर पेंगत होत्या. आणि प्रवाहापलीकडच्या खोल्यातून सलीम आणि दिलीप अविचा शोध घेत होते. अवि त्यांच्या जवळच होता. पण त्यांना सापडत नव्हता.

अविने प्रवाहात उडी टाकली तेव्हा तो प्रवाह कमरे-इतकाच आहे हे त्याला कळून आले. तो चालतच तो प्रवाह जिथे लुप्त होत होता तिथे गेला तेथे जायला त्याला तब्बल पाच मिनिटे लागली. कारण प्रवाहाच्या तळाशी असलेली वाळू-शेवाळे नव्हे प्रवाहाबरोबर पुढे

सरकताना अविच्या पायाखालून निसटत होती तिथे गेल्यावर त्याला समजून आले ती लहानशी फट नसून तो एक दरवाजा खडकात कोरलेला होता. त्यातून यत्किंचितही न वाटता तसाच पुढच्या दालनात गेला. प्रवाहाची खोली इथेही तीच होती. त्याने उजव्या बाजूला सरकून हात लांब केला. ओटयाच्या कडेसारखा तो भाग लागला. त्याने परत दोन्ही हातांनी चाचपून पाहिले. त्या छाती एवढ्या उंचीचा तो ओटा होता. क्षणभर तो अंधारात तसाच उभा राहिला. मग दोनही तळवे कडेला टेकवून त्यांवर ज़ोर देऊन तो झट्कन् ओटयावर चढला. ओटयावर चढल्यावर त्याच्या मनात तीव्रतेने आले. परत प्रवाहात उतरावे आणि मागे परत जाऊन त्या दोघांना मिळावे. पण अंधारात अभवितपणे मागे भिंतीला तो टेकला. टेकल्याबरोबर जुन्याकाळाच्या लाकडी दरवाजांना जसे बोथट रूंद मोठे खिळे ठोकलेले असतात तसा स्पर्श त्याला झाला. त्यावरून चाचपडत हात फ़िरवून पाहिल्यावर त्याच्या लक्षात आले ते लाकडी दार होते. दोन फळयांचे आणि लोखंडी कडी बसवलेले. त्याने ते दार जोर लावून ढकलायचा प्रयत्न केला. कर्रऽऽखट् असा चिरका जुनाट आवाज करून ते दार आतल्या बाजूला उघडले गले. आणि वाऱ्याची एक थंडगार झुळूक अविच्या

तोंडावर आदळली.

अविने क्षणभर डोळे मिटले. व तो त्या दारातून पुढे जाऊ लागला. इथे अधार थोडा विरळ झाल्याचा भास होत होता. कुठून तरी पिवळसर प्रकाश झिरपत होता: त्याच्या डोक्यात एक कल्पना आली. रोशन, किशोरी दिलीप आणि सेलीम तर तिकडे नसतील? त्याने डोळे ताणून अंधारात पहायचा प्रयत्न केला. ती एक भव्य खोली होती आणि पिवडीचा रंगही दिलेला असावा त्यामुळेच तिथे अंधार कमी भासत असावा. खोलीचा रंग ठिकठिकाणी पडल्यामुळे अंधारात ते फ़ार चमत्कारिक वाटत होते. त्याच्या डाव्या हाताच्या भिंतीला एक फळ्यांचा दरवाजा होता घाईने केल्या सारखा वाटणारा! पण अंधारात अविनाशचे लक्ष तिकडे गेले नाही. भिंतीचा आधार घेऊन चाचपडत चालताना तो खोलीच्या उजव्या कोपऱ्यात आल्यावर त्याचा पाय कसल्यातरी चौकोनी वस्तूवर पडला. प्रथम तो दचकला. मग काही इजा नाही असे आढळल्यावर त्याने हाताने चाचपून त्या वस्तू उचलल्या लहान मुलांचे खेळाचें ठोकळे असावेत तशा त्या वस्तू होत्या. कसल्याशा धातूपासून बनविलेल्या असाव्यात. अविने अधिक विचार न करता त्या खिशात घातल्या. ते सहा ठोकळे होते. तो तसाच भिंतीला धरून दोन तीन पावले

गेला. त्याच्या हाताला परत दरवाज्याचा स्पर्श झाला. तो दरवाजा त्याने जोराने ढकलला. तो एकच फळीचा दरवाजा जोराने आवाज करून, करकरून उघडला. उघडल्याबरोबर खोलीतले दृश्य पाहून तो दचकला आनंदलाही. इतक्यात त्याच्या तोंडावर बॅटरीचा झोत पडला आणि पाठोपाठ "अवि तू? असे आश्चर्योद्गार आले

एव्हाना बराच वेळ गेला होता. किशोरीने जागे होऊन घड्याळात पाहिले. पण तिला काहीच दिसले नाही मग तिच्या लक्षात आले अंधारात कसे दिसू शकणार? तिने बॅटरी पेटविली आणि पाहिले अकरा वाजले होते. ती चकित झाली आणि भ्यालीही अविनाश कुठे गेला? दिलीप आणि सेलीम कुठे आहेत? आणि इतका वेळ आपल्या अनुपस्थितीत घरी काय हलकल्लोळ उडाला असेल? तिला काहीच कळेना तिने शेजारी पेंगणाऱ्या रोशनला हलवून जागे केले. रोशनही गोंधळली रडवेली झालेली. किशोरी म्हणाली "रोशा ते तिघे कुठे असतील ग? अकरा वाजलेत आता"

अकरा वाजल्याचे ऐकून रोशन पुरी हादरली आणि तिने रडायलाच सुरुवात केली किशोरीलाही कसेसेच वाटू लागले. ती समजुतीच्या स्वरात म्हणाली, "ए रडू नकोस. आपण शोधूया त्यांना. या पिशव्या राहू देत

इथेच टॉर्च घेऊन जाऊ या."

"पुढे?" रोशन थबकली.

"चल." रोशन निरुत्साही स्वरात म्हणाली.

दोघी पाण्यात स्कर्ट व्यवस्थित खोचून उतरल्या. एकमेकींचा हात धरून, एका हातात टॉर्च धरून पाण्यातून चालत होत्या. हलके हलके दोन मिनिटानी त्या पायरीवर चढल्या व त्या दारातून आत गेल्या. त्या छोटया बोळातून चालायला सुरवात केल्यावर डाव्या बाजुला असलेल्या एका दारावर रोशनच्या हातातल्या टॉर्चचा प्रकाश पडला. घाईनेच त्या दारातून आत शिरल्या. आत

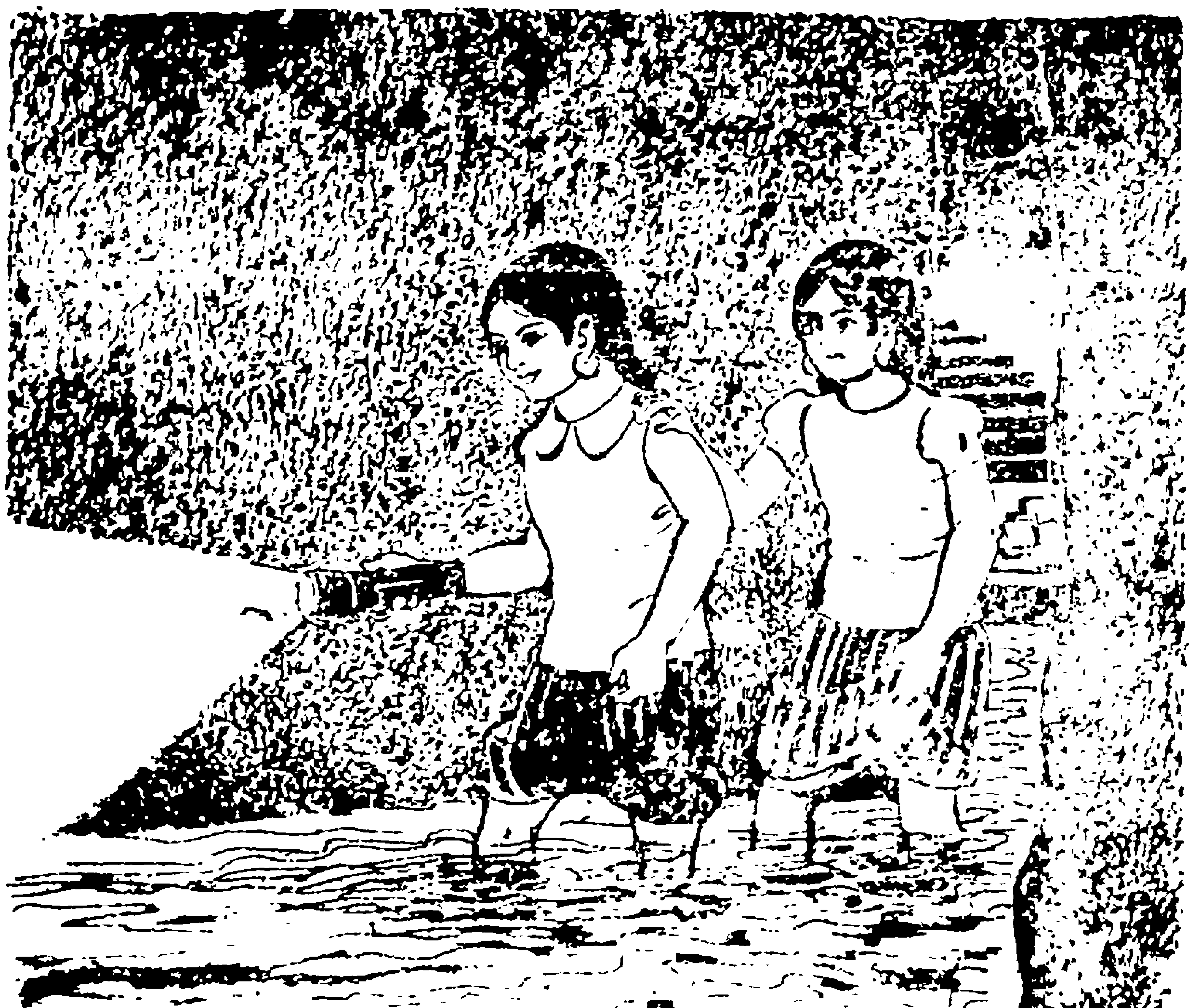

शिरल्यावर त्यांनी खोलीच्या चारी बाजूंना प्रकाश टाकला. तेथे कुणीच नव्हते. पण समोर आणखी एक दार होते. खडकाच्या कमानी प्रमाणे. दोघी निराश होऊन पुढच्या खोलीत सरकल्या. याही खोलीने पूर्वीसारखी त्यांची निराश केली. पण पुढची वाट मात्र दिली या पण खोलीला पुढे जाणारा दरवाजा होता. किशोरीने त्या दारातून पुढे ' प्रकाश टाकला. पूर्वीप्रमाणे ती खोली नव्हती. तो एक बोळ होता. आणि दहा पंधरा फूटांवर तो वळला होता. त्यामुळे तो पुढे किती आहे हे सांगणे अशक्य होते. दोघींनी पुढे जायचे ठरवले. त्या वळणावरून पुढे आल्या तोच पूर्वपरिचित प्रवाहाचा आवाज त्यांच्या कानावर पडला. पण तो प्रवाह मात्र दिसत नव्हता. दिलीप, सेलीम, अवि कदाचित प्रवाहाजवळ असतील असे वाटून त्या पुढे चालतच राहिल्या आणि एकदम त्यांना आढळून आले, त्यांचा रस्ता एका लाकडी दाराने अडवला आहे. त्या लाकडी दाराने मार्ग देताना फार कुर कुर केली नाही. त्याचा कोयंडा आत ओढताच ते उघडले गेले आणि रोशन किशोरी एका भव्य खोलीत दाखल झाल्या. या खोलीला रंग दिलेला होता. याच खोलीत एका तासापूर्वी अवि आला होता. आता त्याच्या शोधासाठी रोशन किशोरी आल्या होत्या. अंधारामुळे अविचे लक्ष डावीकडच्या दाराकडे गेले नव्हते. आता

रोशन किशोरीचेही लक्ष अवि गेला त्या दाराकडे गेले नाही. दोघीसमोरच्या दाराकडे गेल्या. दाराजवळ ओटा होता. आणि तेथून तो प्रवाह वाहत होता. त्यांनी सगळीकडे टॉर्चचा झोत टाकून पाहिला पण लाटांची वलये आणि काळे खडक यांशिवाय त्यांनी काहीच पाहिले नाही. रोशन मनात अगदी खचून गेली होती किंचित रडक्या चिडक्या स्वरात ती म्हणाली ''कुठे गेले असतील ग ते?''

"मी तरी काय सांगू? आपण त्या खोलीत बसूया. माझे पाय दुखायला लागले आहेत." किशोरी तुटक आवाजात म्हणाली. दोघी आत आल्या.

दोघी इतक्या थकल्या होत्या. त्यांनी बैठकच मारली. गुडघ्यात डोके खुपसून विचार करीत त्या बसून राहिल्या. काळजी भीती आणि विचार यांची झोपेशी झुंज चालली होती. पण अखेर नकळत सगळे विचार विसरून त्या झोपेच्या स्वाधीन झाल्या.

अविने ज्या खोलीत प्रवेश केला, त्या खोलीत दिलीप आणि सेलीम अविचा शोध करण्यासाठी आले होते. आणि त्या खोलीचे निरीक्षण करीत ते तेथे थांबले होते. त्या खोलीला लागून असलेल्या प्रवाहाजवळच्या खोलीतून अवि त्या दुसऱ्या दरवाजाजवळ पोचला होता. आणि त्याच खोलीत दिलीप व सेलीम होते. अचानक अवि त्या

खोलीत असलेला पाहून, त्यांना एकदम आश्चर्य वाटले. आणि एकदम सेलीमने "अवि तू?" असा आश्चर्योद्गार काढले. अविला पण त्या गुंतागुंतीत आपण चूकू व त्या चौघांपासून दूर जाऊ अशी भीती वाटत होती. त्यामुळे तो आनंदलाही. इतक्यात आजुबाजूला किशोरी व रोशन न दिसल्यामुळे त्याने विचारले, "त्या दोघी कुठे आहेत?" त्यावर सेलीमने न डगमगता पटकन् उत्तर दिले. "त्या दोघी पायऱ्यांवर बसल्या आहेत." ते ऐकून अविला हायसे वाटले. इतक्यात दिलीप म्हणाला, "आता रात्रीचे साडेअकरा वाजले आहेत. त्या दोघीं घाबरून गेल्या असतील. लवकर ही जागा सोडायला हवी."

त्याचे म्हणणे सेलीम, अविला तत्काळ पटले. इतक्यात नेहमीच्या सवयीप्रमाणे अविने खिशात हात खुपसले. त्याच्या हाताला त्या चौकोनी वस्तू लागल्या. त्याने एकदम जायला निघालेल्या आपल्या जोडीदारांना हाक मारली, "ए. दिलू, सेली, हे बघ त्या रंगीत दालनात मला काय सापडले!" त्याची हाक ऐकून ते दोघे दाराकडे निघालेले परत वळले. आणि त्याच्या जवळ येऊन त्याच्या हाताकडे पाहू लागले अवि बोलता बोलता त्या वस्तू दाखवित होता. "त्या खोलीत एका कोपऱ्यात माझा पाय या डब्यांवर पडला. मी त्या उचलून घेतल्या. सहा आहेत या. आणखी तीन दुसऱ्या खिशात आहेत."

त्या काढण्यासाठी त्याने हात खिशात घातला. एकाएकी अविची बडबड मध्येच तोडून सेलीम म्हणाला, "अरे या सोन्याच्या आहेत"

"काऽ यऽ?" अवि आणि दिलीप ओरडलेच.

"yes" किंचित ताठ होऊन सेलीम म्हणाला, "या छोटयाशा सोन्याच्या डब्या आहेत आणि, यात नक्कीच काहीतरी ठेवलेले असणार. कदाचित जुनी कागद पत्रेही..." जुन्या कागद पत्रांचा उल्लेख ऐकताच अविचे डोळे लकाकले. त्याने झट्‌कन एक पेटी उचलून हातात घेतली व तिचे झाकण उघडायचा प्रयत्न करू लागला पण ती उघडेना. इतक्यात सेलीमने तत्परतेने चाकू पुढे केला. अविने चाकूने ती पेटी उचकायचा प्रयत्न केला आश्चर्य की फट्‌कन् त्या पेटीचे दोन वेगळे भाग झाले आणि त्यातून जुनाट पिवळया पडलेल्या कोऱ्या कागदांचे तुकडे बाहेर पडले. त्याच्याकडे ते तिघे आश्चर्याने पाहू लागले. तिघांच्याही डोक्यात एकच प्रश्न होता. "त्या सोन्याच्या डबीत ते कोरे कागद जपून ठेवण्याइतके त्या कागदात विशेष काय होते?"

अविने त्या कागदातला एक तुकडा घेऊन टॉर्चच्या प्रकाशात निरखून पाहिला. त्याला कसलाच उलगडा झाला नाही. तो मान हलवून म्हणाला, "हे नुसतेच कोरे कागद दिसताहेत." ते ऐकून सेलीम कंटाळलेल्या आवा-

जात म्हणाला, "damn it, मला झोप येते आहे." त्याच्याकडे पूर्ण दुर्लक्ष करून, अवि विचारी मुद्रेनं म्हणाला, "पण त्यात काही तरी रहस्य असणारच." त्याला तसाच अर्धवट थांबवीत दिलीप म्हणाला, "म्हणजे गुप्तलेखांचाच प्रकार म्हणेना?"

"correct" अवि उत्साहानें म्हणाला, "आपण तसा प्रयोग करून पहायला काय हरकत आहे?"

"हु, पण मला झोप आली आहे." सेलीमने तक्रारीची नविन आवृत्ती काढली.

"मग आमचा झोप न घेण्याचा निश्चय आहे की काय?" दिलीपने चिडक्या आवाजात विचारले.

"पण या सोन्याच्या डब्यांचे काय करायचे? त्या कुठे-तरी ठेवणे भाग आहे. त्या कागदांचे रहस्य शोधून काढायला हवे." सचिंत आवाजात अवि म्हणाला.

"असे कर अवि," आता जरा गंभीरपणा धारण करून सेलीम म्हणाला, "या डब्या तुझ्याकडेच राहू देत. कारण त्या तुला सापडल्या आहेत. त्यातील कागदांबद्दल तुलाच जास्त कुतुहल आहे."

"तेच" किंचित काळजीच्या आणि रागीट स्वरात दिलीप म्हणाला, "तुमचे बेत ठीक आहेत पण आता आमच्या भगिनींना जाऊन प्रथम मिळाले पाहिजे. आता इथून बाहेर पडणेच श्रेयस्कर होईल कदाचित." त्याच्या

बोलण्याने अवि आणि सेलीम परत जमिनीवर उतरले. अविने त्या डब्या खिशात घातल्या आणि आपला टॉर्च उचलला. सेलीमने पण मेणबत्त्या हातात घेतल्या ते तिघे त्या खोलीतून बाहेर पडून त्या लांबलचक बोळातून चालू लागले.

दोन मिनिटातच ते त्या प्रवाहाजवळच्या पायरीवर येऊन पोचले. त्या अरूद प्रवाहावरून टॉर्चेसचा प्रकाश फेकीत अवि म्हणाला, "त्या दोघी झोपल्या असतील--" त्याचे वाक्य संपायच्या आत, दिलीपच्या तोंडचा उद्गार ऐकू आला. "हे काय?" अविने चमकून दिलीपकडे पाहिले. तोच सेलीमने कर्कश्श आवाजात प्रश्न विचारला 'रोशन कुठे?' तिघांनी परत परत समोरच्या पायऱ्यांवर टॉर्चेसचे झोत सोडले. पण तेथे तीन चार छोटया ॲअर बॅग आणि वॉटर बॅग्ज खेरीज काहीच नव्हते. सेलीमने तर अक्षरश: धीर सोडून डोळयातून पाणी काढायला सुरवात केली होती. दिलीपची घाबरलेली दृष्टी टॉर्चच्या झोताबरोबर इकडे तिकडे फिरत होती. अविनाश हतबुद्ध होऊन त्याकडे आणि समोरच्या पायऱ्यांकडे पहात होता.

"त्या गेल्या तरी कुठे?" तिघांच्या चेहऱ्यावर एकच प्रश्नचिन्ह दिसत होते, तीन चार मिनिटे शांततेत ते उभे राहिले. सामान टाकून त्या कुठे गेल्या असतील याचा अंदाज घेत राहिले.

सेलीमने हळूच विचारले, "मी जोरात हाक मारू का? त्यावर तिघांनी एकमेकांकडे पाहिले. कोणी बोलले नाही. जणू मोठ्याने ओरडण्याची सुद्धा त्यांना भीती वाटत होती. त्या स्तब्ध काळोख पांघरलेल्या त्या शांततेत त्यांना स्वतःचा आवाज परका, भीतीदायक वाटत होता. सेलीम विचारून तसाच हाक न मारता शांत राहिला होता. दिलीपने दोघींना जोरात हाक मारल्या दोनदा! तो आवाज तिथेच काही क्षण घुमला पण त्यांना प्रतिजबाब मिळाला नाही. क्षणभराने अविने सेलीमचा हात ओढला, आणि उत्साही स्वरात म्हणाला "ए, हे बघ असे वेड्यासारखें बघू नकोस मी काय सांगतो त्या दोघी आपली वाट पाहून इकडेच कुठेतरी गेल्या असणार." मागच्या बाजूला हाताने निर्देश करीत अवि म्हणाला अर्थात त्यांच्याकडे एकच टॉर्च आहे. आणि कदाचित अपुऱ्या प्रकाशामुळे त्या नक्कीच चक्रावल्या असणार तेव्हा आपण परत मागे गेले पाहिजे. आणि त्यांना शोधायला जाताना ठराविक अंतरावर एक एक मेणबत्ती लावूया कदाचित आपल्याला त्या सापडल्या नाहीत तरी त्यांना मेणबत्तीच्या आधारे मार्ग सापडेल.

"बरं" किंचित मलूल स्वरात सेलीम उद्गारला.

'हूंऽऽ" दिलीपने एक लांबलचक सुस्कारा टाकला.

अविने खिशातून मेणबत्त्या काढल्या. चारपाचच होत्या

त्या "तुझ्याकडे किती आहेत?" अविने त्याचा छोटा लायटर खिशातून काढीत दिलीपला विचारले. दिलीपने आणि सेलीमने आपापले खिसे उलटे केले. मेणबत्त्या मोजून सेलीम म्हणाला "माझ्याकडे सहा आहेत."

"माझ्याकडे शून्य!" कोरड्या आवाजात दिलीप उद्गारला.

"मग तुम्ही इथेच थांबा. मी त्या बॅगेत काही मेणबत्त्या असल्या तर घेऊन येतो." अविने येवढे सांगितले आणि उत्तराची वाट न पहाता त्याने पायरीवरून उतरून पाण्यातून पावले टाकायला सुरवात केली. त्यांच्याकडे सेलीम पहातच राहिला. पटकन् तो अरूंद प्रवाह पार करून पायऱ्यावरील बॅगतील मेणबत्या काढून घेतल्या त्या जवळ जवळ दोन डझन होत्या. त्याने खिशातल्या त्या सोन्याच्या (?) डब्या बॅगेत टाकल्या. आणि मेण-बत्त्या खिशांत कोंबून परत आपल्या दोस्तांना मिळाला.

त्या मेणबत्या घेऊन परत आल्यावर त्यांनी तेथेच एक मेणबत्ती पेटवून ठेवून दिली. आणि त्या दारातून आत गेल्यावर दोन चार पावलांनीं दुसरी पेटवली.

चालत चालत अवि म्हणाला "मी ज्या खोल्याच्या चक्रव्यूहात सापडलो होतो ना, तिथे आपण पाहू या."

"चल." दिलीपने संमती दिली.

अविने डाव्या बाजूला कमानीसारखे दिसणारे ते

दुसरे दार गाठले. त्याच्या पाठोपाठ दिलीप आणि सेलीम पण आले. अविने त्या दाराशी एक मेणबत्ती पेटवून ठेवली. आणि त्या खोलीत त्यांनी प्रवेश केला. ही खोली ओबडधोबड होती. हिच्या पुढचे दारही नैसर्गिक कमानी सारखे होते. त्यांनी त्या खोलीत तीन मेणबत्त्या पेटवून ठेवल्या. पलीकडच्या दारातून बाहेर पडताना दाराशी आणखी एक मेणबत्ती लावून ठेवायला सेलीम विसरला नाही. अशा हेतूने कीं एक विझली तर दुसरीत तिसरीत तरी थोडा जीव असावा.

ही पुढची खोली रंगवलेली होती. पण ठिकठिकाणी तिचा गिलावा ढसळलेला होता मघाशी अंधारात अविला ज्या अनेक गोष्टी दिसल्या नव्हत्या त्या आता दिसू लागल्या. दारा समोरच्या भिंतीला टेकून एक ओबड धोबड लाकडी बाकडे ठेवलेले होते एका कोपऱ्यात जुनाट पिवळट पडलेली. हस्ताक्षरातील पोथीसारखी वाटणारी काही कामे तेथे पडली होती ती प्रथम सेलीमला मिळाली त्यांच्या हातातली पोथीची पाने पहाताच अवितल्या संशोधकाने उड्या मारायला सुरवात केली पेटवण्यासाठी बाहेर काढलेली मेणबत्ती तशीच ठेवून त्याने सेलीमच्या दिशेने झेप घतली.

"काय आहे रे ते? बोटाने निर्देश करीत अविने विचारले.

"है ना? ही कसली तरी पोथीची पाने दिसताहेत." ती न वाचल्यामुळे सेलीमने मोघम उत्तर दिले.

"पाहू?" अविने उत्सुकतेने हात पुढे केला. त्यावेळी तो त्या पोथीचाच विचार करीत होता. आता किशोरी आणि रोशन त्याच्या खिजगणतीतही नव्हत्या. सेलीमने ती पाने अवीच्या हातात देऊन टाकली आणि त्याला तरी कुठे एवढा इंटरेस्ट होता त्यात?

ते एक हाताने शिवलेले आणि लिहिलेले पोथीचे बाड होते. अविने ते उलगडून पहायला सुरवात केली. बघता बघता त्याने एकदम शेवटचे पान काढले. एक दोन मिनिटानंतर तो ओरडला, "आयला, गम्मतच आहे रे!"

त्याचे ओरडणे ऐकून मेणबत्त्या पेटवीत असलेल्या दिलीप आणि सेलीमने आश्चर्याने मागे वळून पाहिले.

"काय गम्मत आहे रे?" दिलीपने उत्सुकतेने विचारले.

"हे बघ, इकडे ये ना." अविने त्याची उत्सुकता ताणली. ते दोघेही जवळ आले.

"काय आहे रे?" इति दिलीप.

"हे बघ, पाहिलेस काय आहे?" अवि पोथीची पाने उलटत म्हणाला.

"हे ना? गीतेचे हस्तलिखित बाड आहे." लक्षपूर्वक पाहून सेलीम म्हणाला.

"आणि हे पाहिलेस का?" अविने शेवटचे पान उल-

टले. आणि त्यावर खाली डाव्या बाजूला कोपऱ्यात असलेल्या मजकूराकडे बोट दाखवून म्हणाला. आणि तो दोन बोटी मजकूर वाचून दिलीप एकदम उद्गारला. "आयला!"

तो दोनबोटी मजकूर म्हणजे बाळबोध मराठीत केलेली सही होती. 'रघुनाथराव!' अशी सहाच अक्षरे होती. पण त्या शब्दांनी कदाचित सहाशे शब्दांना मागे दडविले होते.

त्या बोरूने लिहिलेल्या आणि लांबलचक शिरोरेपा असलेल्या सहीकडे पहात दिलीपने एक शंका काढली, "कायरे, मराठ्यांच्या इतिहासात प्रसिद्ध असलेल्या रघुनाथराव पेशव्याची तर ही सही नसेल?" त्याला दुजोरा देण्यासाठी सेलीम उद्गारला, "त्यांचाच हा खलबत खाना नसेल कशावरून?" तेवढ्यात अविने एक कुत्सित स्वर काढला, "रघुनाथराव पेशवा स्वतः हाताने गीता लिहून काढण्याइतका सोज्वळ होता की काय?"

"पण दुष्ट प्रवृत्तीच्या त्याच्यात श्रद्धेचा एखादा लहानसा कोपरा नसेल कशावरून?" सेलीम म्हणाला, "आणि तो तसा सोज्वळ असेल वा नसेल, आपण काही हस्ताक्षर तज्ज्ञ नाही, किंवा इतिहास संशोधक पण नाही. याचा निर्णय करायला."

"हे पहा, आपण हे बाड इतिहास संशोधक मंडळा-

लाच देऊया." समजुतीच्या स्वरात दिलीप म्हणाला, "आणि आता मेणबत्त्या पेटवून पुढच्या शोधाला निघूया."

"चल." सेलीम म्हणाला आणि त्या खोलीच्या दारात जाऊन उभा राहिला. अविने ते बाड आपल्या शर्टमध्ये खोचून ठेवले. दिलीपने उजव्या बाजूचे दार उघडले. ती पण एक लहानशी खोली होती, आत शिरल्याबरोबर डाव्या उजव्या बाजूला खडकात खोदलेली दारे होती. या खोलीची स्थिती पूर्वीच्या पेक्षा वेगळी नव्हती या पण खोलीत अविने आणि दिलीपने दोन मेणबत्त्या लावल्या. सेलीमने उजव्या हाताच्या दाराबाहेर डोकावले: त्या दारापलीकडे असलेल्या खोलीच्या बाहेरून प्रकाश झिरपत होता त्याच्या लक्षात आले आपण आलो त च हा पलीकडचा बोळ असणार. तो मागे फिरला दिलीप आणि अविने मेणबत्त्या पेटवल्या होत्या.

'तिकडे काय आहे. सेली?" अविने खिशातून मेणबत्ती काढता काढता विचारले.

"काही नाही. पलीकडे खोली आणि त्या पलीकडे आपण आलो तो बोळ. आपण याच दाराने जाऊया." डाव्या दाराकडे निर्देश करीत सेलीम म्हणाला

तिघेही दाराबाहेर आले. अविने टॉर्चचा झोत सगळीकडे फिरवला. तो एक अरूंद बोळ होता. उजव्या हाताल १५।२० फुटांवर तो वळत होता. आणि डाव्या हाताला

सहा सात फुटांवत संपत होता, आणि जिथे संपत होता तिथे एक दार होते. "कुठे जायचे रे?" सेलीमने अविला विचारले अवि बोळाच्या दोन्ही टोकांकडे टकमक पहात राहिला. पटकन् त्यालाही निर्णय करता येईना, एकदयात दिलीपनेच तो प्रश्न सोडवला आपण या बोळाच्या वळणापर्यंत मेणबत्त्या लावू आणि आधी या दारापलीकडे काय आहे ते पाहू"

'चालेल" अविला त्या प्रश्नातून सुटल्याचा आनंद झाला. नाहीतरी ती जबाबदारीच होती.

तिघांनी वळणापर्यंत चार मेणबत्त्या लावून ठेवल्या आणि त्या दाराजवळ आले. प्रवाहाचा अस्पष्ट आवाज ऐकू येत होता. इतक्यात थबकून अविनाश उदगारला "अरे पण"

"काय रे?" सेलीमने मागे वळून विचारले.

"मधाशी मी या रस्त्याने आलो ना त्या वाटेत दारे असलेल्या सगळ्या खोल्या होत्या. आणि" अविने प्रश्नार्थक चेहरा केला.

"असू देत हे दार उघडून पाहूया. प्रवाहाचा आवाज येतो आहे. तेव्हा आपण नक्कीच प्रवाहाच्या जवळ असू" दिलीप कटाळवाण्या सुरात म्हणाला.

"बरे आहे तू म्हणतोस तसे." अविने कोयंडा ओढला. आणि दार त्याच्या बाजूने उघडले गेले थंडगार हवेचा

झोत त्यांच्या तोंडावर आदळला. क्षणभर त्यांना शिरशिरल्यासारखे झाले. दार उघडल्याबरोबर अविच्या हातातली मेणबत्ती विझली होती. सेलीमने ती परत हाताच्या आडोशाने पेटवली. त्या प्रकाशात एकाएकी त्या खोलीत भिंतीला टेकून गुडघ्यात डोके खुपसून बसलेल्या रोशन, किशोरी दिसल्या.

"सापडल्या" अविने जोरात टाळ्या पिटल्या पण त्या दोघींच्या गाढ झोपेत थोडाही व्यत्यय आला नाही. दिलीपने त्या दोघींना गदगदा हलवले. अविने दोन मेणबत्या पेटवून जमिनीवर ठेवल्या. एव्हाना त्या जाग्या झाल्या होत्या.

एकदम त्या प्रकाशाने डोळे दिपून दोघींनी परत डोळे मिटले त्यावर अवि किंचित वैतागून म्हणाला,

"ए झोपू नका परत. पुष्कळ उशीर झाला आहे आपल्याला."

"ए ओरडू नकोस." 'किशोरी डोळे चोळीत त्याच्यावर खेकसली. त्या उठून उभ्या राहिल्या.

"तुम्ही इतकावेळ होतात तरी कुठे? आम्ही तुम्हाला किती शोधले पण तुम्हाला कसे कळले आम्ही इथे आहोत म्हणून?" रोशनने एकदम प्रश्नांची फैर झाडली.

"ए तुझे प्रश्न थांबव जरा. सगळे सविस्तर कळेलच आणि बरका दिल्या, मला त्या सहा पेट्या याच खोलीत

जिन्या समोरच्या दाराजवळ लावलेल्या मेणबत्तीत अगदी थोडा जीव उरला होता. त्यांच्या बॅग्ज पायऱ्यांवर अस्ताव्यस्त पडल्या होत्या. "मजाच आहे अवि. किती जवळची वाट आहे. तुला कशी कळली? "कौतुक मिश्रित उत्सुकतेने रोशनने विचारले.

चाळीस पन्नास पायऱ्या चढून एकदाचे वर त्या अरूंद बोळीत आले तेव्हा पाचीजणांनी सुटकेचे निःश्वास टाकले. एव्हाना साडेबारा वाजून गेले होते, रोशन तिथेच बसकन मारीत म्हणाली, "अवि, आपण इथेच बसूया. माझे पाय दुखताहेत."

"नको, ते शामदान पडलय त्या खोलीत जाऊया. या अरूंद जागेपेक्षा ती खोली जास्त मोठी आहे." अविने आपली नापसंती प्रकट केली.

उंच कपाटासारखे दिसणारे ते दार उघडेच होते. आणि आश्चर्य म्हणजे ते मोडक्या खुर्चीवरचे शामदान अजून जळत होते. त्यांचे डोळे ते पाहून आश्चर्याने अक्षरशः विस्फारले. पोटात कावळे जोरात ओरडत होते.

अविने डबा वगैरे काढला. इतक्यात त्याला कसलीशी आठवण झाली असावी. तो उभा राहिला आणि ...मध्ये खोचलेले गीतेचे हस्तलिखित बाहेर काढले. ...शोरी रोशनच्या डोळ्यात प्रश्नचिन्हाचा अंकुर ...वला. ...शातल्या सोन्याचा (?) सहा डब्या दिसू... ...ल्या. दोघींचे कुतूहल अधिकच वाढले. अ...

बसला तितक्यात रोशनने विचारलेच "डब्या आणि ती वही कसली रे अवि?"

"थांबा. पोटात काहीतरी जाऊ देत. मग सांगतो सगळे." अवि रोशनकडे पाहून हसत म्हणाला.

अविची सतत बडबड चालूच होती. खाताना हात थांबवून तो म्हणाला "मला वाटते सोन्याच्या डब्यातून (?) उगीच कोणी कोरे कागद ठेवणार नाही. यात काही रहस्य असलेच पाहिजे. (किंचित थांबून) अरे असे तर नसेल?"

"कसे?" इति दिलीप.

"मला वाटते गुप्त लिपित काहीतरी लिहिले असले पाहिजे म्हणजे सांगू का? असे असेल मागे आपण

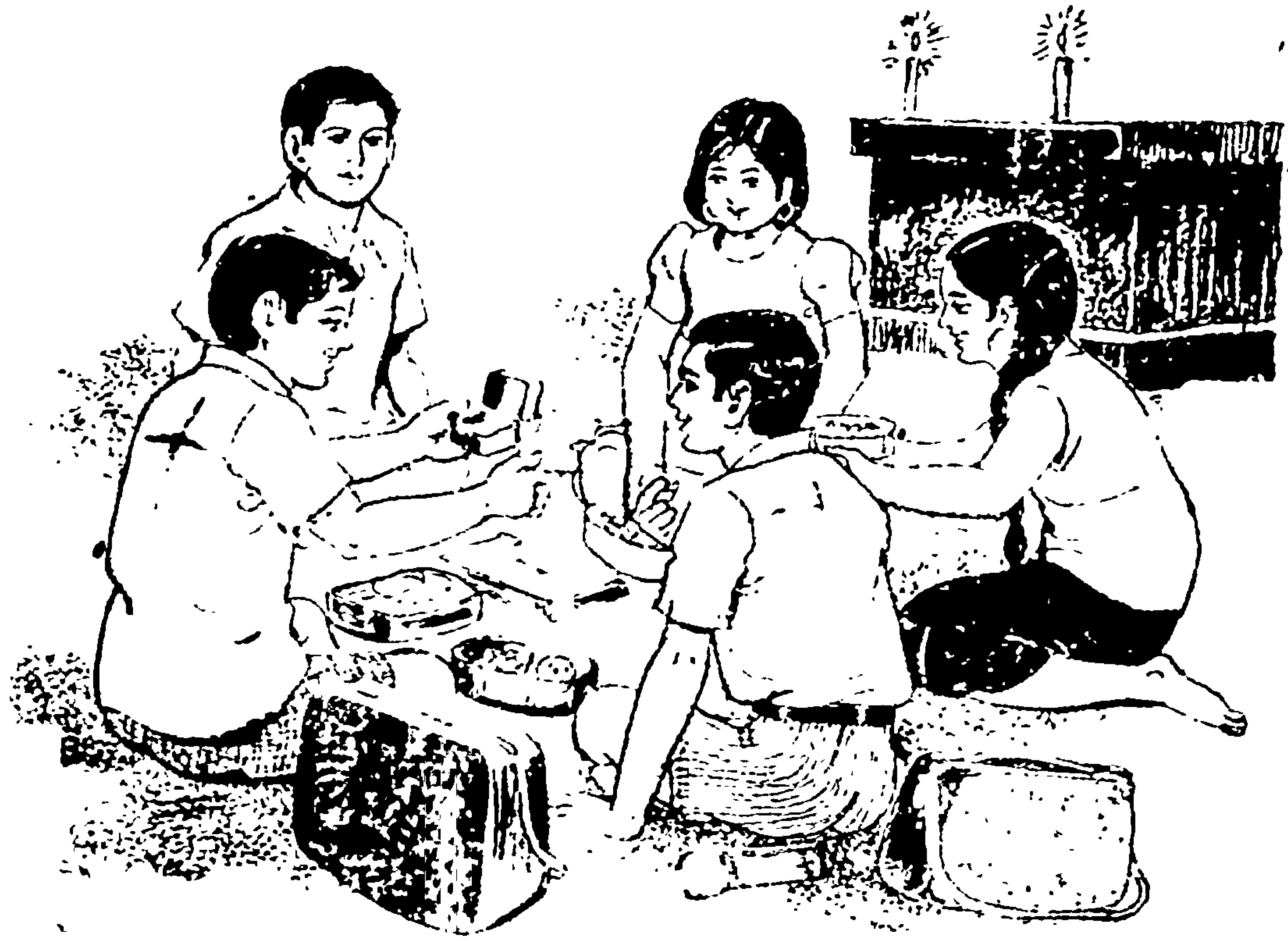

'पिशाच्चांच्या लीला' पुस्तकात गुप्त लेख लिहिण्याच्या आणि वाचण्याच्या कृति वाचल्या होत्या. आठवते का? अविने सवाल केला. चौघांनिही आठवण्याचा यत्न केला. इतक्यात रोशन ओरडली "अरेच्या आठवले, ते बघ आपण वाचले होते ना? लिंबाच्या रसाने लिहून वाळवलेला कागद जाळला तर पिवळी अक्षरे दिसतात. आवळ्याच्या रसाने लिहिले तर हिरवी दिसतात आणखी पुष्कळ कृती होत्या जाऊ दे आता नाही आठवत." ती परत आठवायचा प्रयत्न करू लागली.

"बरोबर! अविने शेरा मारला कोरफडीचा रस, साबणाची अक्षरे या सोप्या कृति होत्या आपण करून पाहू या प्रयोग"

एव्हाना सर्वांचे खाणे आटोपले होते. अविने त्या डबीतले कागद काढले. व दुसरी डबी काढली. आश्चर्य ती डबी रिकामी होती. उरलेल्या चारही डब्या रिकाम्याच होत्या

"कमाल आहे एकाच डबीत हे तुकडे ठेवण्याचा त्यांचा हेतु तर समजत नाही बुवा?" अवि पुटपुटला.

"बरं" अविने पेटीकडे खाली पहात उत्तर दिले.

"त्या शामदानावर धर." इतकावेळ गप्प राहिलेल्या दिलीपने सूचना केली. अवि विचारमग्न नजरेने त्याच्या कडे पहात म्हणाला, "तसेही केले असते, पण कागद फार जुने आहेत. फरऽकन् जळून जातील. मग अक्षरे दूरच." परत त्या कागदाच्या कपट्यांकडे निरखून पाहू लागला.

"हे बघ खाऊच्या पुडयांचे कागद आहेत ना. त्याची शेकोटी करू. त्यावर हे डब्याचे झाकण तापवू. त्यावर हे कपटे ठेवू—म्हणजे कागद जळण्याची भीती रहाणार नाही." किशोरीने विजयी मुद्रेने त्याच्याकडे पाहिले अवि जरा खिजल्यासारखा झाला. पण त्या कल्पनेने तो खुलला होताच.

सेलीमने भराभरा खाऊचे कागद गोळा केले. आणि त्यांना काडी लावली. किशोरीने झटकन् पसरट डब्याचे झाकण त्या जाळावर ठेवले. आणि अविने त्यावर डबीतले दोन कपटे टाकले.

सगळे श्वास रोधून त्या कपटयांकडे पहात होते. इतक्यात अविच्या पुढे आलेल्या हाताने झाकणासकट—ते कपटे उचलले. सगळ्यांनी एकदम अविकडे आश्चर्याने पाहिले. अविने हलकेच झाकण जमिनीवर ठेवले,

अंगठयाच्या लांब नखाने एक कपटा हलकेच उलटून ठेवला. त्याच क्षणी सेलीम आणि दिलीपच्या तोंडून "आँ" असा उद्‌गार निघाला. सगळे डोळे त्या छोटया कपटयांवर रोखलेले होते.

"Simly great" अविच्या तोंडून एक उद्‌गार वाचक बाहेर पडले. प्रत्येक अक्षर लावून वाचावे लागत होते. एक दोन मिनिटांनी अवि म्हणाला, "मी सांगतो काय लिहिले आहे ते." परत क्षणभर त्याने त्या कागदांकडे पाहिले "पण प्रत्येकाने स्वतःच्या हातात तुकडे घेऊन

पहा. एक तुकड्यावर लिहिले आहे, "श्रीमंत नारायण-राव पेशवे यांजसी–" आणि दुसऱ्या कपट्यावर आहे "गारदी घुसवावे–" अविने ते तुकडे दिलीपच्या तळव्या-वर दिले. "नारायणरावाच्या खुनाचा कच्चा मसुदा येथेच तयार झाला असावा. नाही का?" "मलाही तेच म्हणायचे आहे. रघुनाथराव पेशव्याचा हा खलबतखाना असावा." रोशनने अविला दुजोरा दिला. "आपण सगळे तुकडे पाहू या का?" किशोरीने विचारले "ते उद्या पाहू. आता अेक वाजला आहे" अविने तिची सूचना धुडकावली

"बरोबर आहे" दिलीप गंभीरपणे म्हणाला, "आपल्या घरचे लोक किती काळजी करीत असतील याचा विचार करा. आताच जरी निघायचे नसले तरी पहाटे आपल्याला जायलाच हवे आहे आता थोडी झोप घ्यावी. काय?" याला अर्थातच विरोध झाला नाही झोप घेण्याची सूचना न करताच त्यांनी ताणून दिली असती. पेटलेले शामदान न विझवता बॅग्ज उशाखाली घेऊन ती धाडसी टोळी झोपेच्या आधीन झाली

पहाटेचे जवळजवळ साडे चार वाजले होते. अविच्या घरी देवघरात लाईट चालू होता. देवासमोर एका सतरंजीवर अविची आई बसली होती. 'आई" अशी अस्पष्ट आवाजात मारलेली हाक ऐकू आली क्षणभर तो त्यांना त्यांना भास वाटला. परंतु परत "आई, मी आलो आहे" अशी आणखी स्पष्ट हाक ऐकू आली. त्या

सरशी त्या झटकन् उठल्या आणि बाहेरच्या दाराकडे धावल्या. त्यांनी घाईने दार उघडले. अविच्या आईला वाटले आपल्याला हर्षवायूचा धक्काच बसतो आहे. बाहेर अवि आणि त्याची कंपनी उभी होती. त्यांनी झटकन अविला जवळ ओढले. त्याच्या पाठीवरून हात फिरवीत त्यांनी विचारले, "कुठे गेला होतास रे तू!" क्षणात् त्याला दूर करून दाराबाहेर उभ्या असलेल्या रोशन, किशा, दिलू आणि सेलीला म्हणाल्या

"आत या ना. मी विसरूनच गेले बाई."

'आता तुझी आई काय म्हणेल रे अवि?" रोशनने दबलेल्या आवाजात प्रश्न केला. "काही नाही. मी सगळे व्यवस्थित सांगणार आहे आईला. तुझ्या पपांना आणि दिलीपच्या पण." अविने कोचावर रेलून डोळे मिटून घेतले.

"आपली पाठतर फार दुखायला लागली आहे बुवा, त्या दगडावर झोपून!" पाय ताणीत दिलीप कुरकुरला.

"हे पहा." आळस देत अविनाश म्हणाला, "आपण शोधून काढले आहे, सापडले म्हणा, पण ते आपल्याला सापडले आहे. तेव्हा कृपा करून घरातल्या पब्लिकशिवाय इतरांना ही हकिकत कळणार नाही याची काळजी घ्या." इतक्यात ट्रेत कॉफीचे कप घेऊन अविची आई आली. ट्रे मधल्या टिपॉयवर ठेवून त्या म्हणाल्या, "आता पटकन घ्या कॉफी. मला ऐकायचे आहे तुम्ही काय काय खोड्या केल्या त्या." सगळ्यांची एकवार अविच्या तोंडाकडे

पाहिले. त्या हसल्या. "अरे घ्या ना मी काही रागावले नाही." मग भराभरा कप उचलले गेले.

कॉफ़ी पोटात गेल्यावर प्रत्येकाच्या चेहऱ्यावर बरीच तरतरी दिसत होती. "आणखी हवी का?" अविच्या आईने विचारले. सगळ्यांनी नकार दिला. मग त्या ट्रे घरात ठेवून आल्या.

"आता सांगा" मालती बाईंनी चावी दिली.

"आई मी सांगतो. अविने घाईने सुरवात केली" काल दुपारी दोन वाजता आम्ही ठरल्या प्रमाणे पर्वतीवर गेलो." त्याची गाडी थांबवल्यावर किशोरी रोशनने आपली चुकामूक कशी झाली ते सांगितले. सहा वाजून गेले होते. अवि आठवून आठवून एक एक मजा सांगत होता. त्या पेटचा गीतेची हस्त लिखित वही आणि ते तुकडे सगळे अविने आईला दाखवले. सगळे दाराकडे पहात होते. सेलीमचे पपा आत शिरताना दिसले.

"बसाना" अविच्या आईने त्य.चे स्वागत केले "आत्ताच चार वाजता ही कंपनी आली बरेच साहस करून आले आहेत"

'सच?" रोशन सेलीमकडे हसून पहात पपांनी विचारले रोशन सेलीमने चोरून एकमेकांकडे पाहिले. काय उत्तर द्यावयाचे?

"मी सांगतो, आम्ही एक शोध लावला आहे" अविने रोशन सेलीमला पेचात पाहून मदतीचा हात पुढे केला.

"सच? बताओ तो" रोशनच्या पपांनी फर्मावले इतक्यात दोन माणसे पांढऱ्या स्कूटरवरून उतरली. दिलीपचे पपा आणि त्याचा मोठा भाऊ रमेश होते. मालतीबाईच्या प्रसन्न चेहऱ्याकडे पाहून दोघेही संभ्रमात पडले होते. त्यातून त्यांना सोडवित मालतीबाई म्हणाल्या

"आत या आणि पहा आपले चिरंजिव"

"केव्हा आले परत" दिलीपच्या पपांनी आत येता येता प्रश्न केला आणि समाधानाने निश्श्वास टाकला.

आता ही पंचकडी फार ग्रेट झाली आहे. बर का ते गीतेचे बाड कपटे पेट्या सेलीमच्या पपांनी इतिहास संशोधन खात्याकडे दिले आहेत. आणि त्याबद्दल सगळ्यांना सोनेरी अक्षरातील प्रशस्ती पत्रके पण मिळाले आहेत. अविने पपांना ही कथा पत्रातून लिहिली आहे ते पण बक्षिस आणणार आहेत. एकट्या अविला न तर पाचीजणांना काय ते अविला पण ठाऊक नाह

अरेच्चा! शेवटची गम्मत राहिलीच की सांगायची. गुहेबद्दल? ऑगस्ट आणि सप्टेंबरमध्ये किशोरी, सेलीमचे वाढदिवस गुहेतच साजरे केले बरका! आता आमच्या लिडरचा वाढदिवस चार जानेवारीला मोठ्या प्रमाणा-वर साजरा होणार आहे गुहेतच! तुम्हाला आमंत्रण नाही. कारण हे मि[illegible] पंचकडी पुरतेच मर्यादित [illegible]

BVBK-0400118